

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020
LXII. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

Ribi András
A budai káptalan országos hatáskörének kezdetei

Somogyi László
Betekintés a váci civil internálótábor működésének történetébe

Fodor Gábor
Egy magyar kórház Konstantinápolyban

Turbucz Dávid
Horthy Miklós fővezéri tevékenysége

Buzgó Gábor
Földreform a Bihar vármegyei Nagylétán az 1920-as években

Fuchs György
Nyilas tisztviselők internálása Pest megye Kiskőrösi járásában
1944 nyarán

Kornis Gyula: Napló (közreadja Dévényi Anna)

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 3. szám

TANULMÁNYOK

Ribi András • A budai káptalan országos hatáskörének kezdetei 371

Somogyi László • A Nagy Háború szürke zónája. A váci civil internálótábor működésének története 399

Fodor Gábor • Egy magyar kórház Konstantinápolyban 413

Turbucz Dávid • Régi források, új értelmezési lehetőség. Horthy Miklós fővezéri tevékenysége 425

Buzgó Gábor • Földreform a Bihar vármegyei Nagylétán az 1920-as években 453

Fuchs György • A Dolesch–Velich–ügy. Nyilas tisztviselők internálása Pest megye Kiskőrösi járásában 1944 nyarán 471

FORRÁS

Kornis Gyula: Napló (Közreadja: Dévényi Anna) 497

TANULMÁNYOK

A BUDAI KÁPTALAN ORSZÁGOS HATÁSKÖRÉNEK KEZDETEI

RIBI ANDRÁS

THE BEGINNINGS OF THE NATIONAL COMPETENCE OF THE CHAPTER OF BUDA

By analysing the reports made by the chapter of Buda between 1301 and 1460, the paper seeks to answer the question of how the institution's national competence as a place of authentication had emerged by the late Middle Ages. After an early start in the mid-fourteenth century, an important step was the move of the royal court to Buda around 1385, but then a royal decree that can be dated to 1397 and the foundation of the university at Óbuda blocked the process. Thus, it was only after 1437 that, parallel to the changing course of domestic politics, intensive activity on a national scale began.

Keywords: chapter, reports, national competence, Buda, Middle Ages

Palicsnai Péter esztergomi kanonok egy 1460. május 6-án, Sienából keltezett levelében számolt be az esztergomi káptalannak arról, mi történt a régóta húzódó sasadi tizedper ügyében a római Kúrián, majd javaslatokkal látta el egyházát keresetük megfelelő összeállítására érdekében. A tanácsok között előkelő helyen említi a kánonjogi doktorátussal is rendelkező kanonok,¹ hogy a szokásjog értelmében a vizsgálatok és eltiltások ügyében csak az óbudai – de önmagát mindvégig budainak nevező – és a fehérvári társaskáptalannak járhatnak el az egész ország területén.² Ekkor tehát egy jogban igen jártas személy számára már tudvalevő volt az a kiváltság, amelyet később törvények is említettek,³ az utó-

Ribi András, tudományos segédmunkatárs, MTA–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport. A tanulmány az MTA–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport (1421707) támogatásával készült.

- ¹ Személyére lásd C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kánonoki testület és az egyetemjárás.* Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7) 139. 28. sz.
- ² „... quia nec capitula nec conventus extra comitatum possunt mittere homines suos ad inquirendum vel inhibendum demptis paucis capitulis Weteribudensis et Alberegalis, ut est de consuetudine regni Ungarie...” C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”.* Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8) 142.
- ³ „De capitulo Bosznensi statutum est, quod ex quo eius canonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione illius ecclesie, que in honorem sancti Petri constructa est, habeant facultatem ubique per totum regnum pro testimonio capitulari ambulare adinstar capituli Budensis” 1498. évi 12. tc. *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary.* I–VI. Ed. János M. Bak – Leslie S. Domonkos – Paul B. Harvey Jr. Los Angeles, 1989–2012. (The Laws of Hungary. Series I/3) III. (1458–1490) 94–95. Vö. az esztergomi káptalannak országos hatáskört engedélyező 1556. évi 39. cikkellyel. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895.* I–XX. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896–1901. IV. (1526–1608. évi törvénycikkek) 416.

kor pedig leginkább Verbőci István *Hármaskönyve* révén ismerhet:⁴ az eljárások tekintetében (*in executionibus*) néhány hiteleshely országos hatáskörnek örvendett a középkori Magyarországon. Bár Palicsnai – igazodva az őt ekkor leginkább foglalkoztató peres eljárás jellegéhez – csak a vizsgálatokat és az eltiltásokat említette, az összes későbbi forrás általánosságban beszél eljárásokról, így fenntartások nélkül számolhatunk a toszkán városból írt levéllel az országos hatáskörű hiteleshelyek első írásos említéseként.

Maga az országos hatáskör ugyanakkor jóval korábban létezhetett: a fehérvári káptalan példája nyomán láthattuk, hogy a Szűz Mária-prépostság mellett működő közhitelű intézmény már 1410 táján eljárt távoli ügyekben, bár ezen eljárások száma éppen a Zsigmond király 1437. évi halálát követő zavaros belpolitikai időszakban nőtt meg. Nem véletlen tehát, hogy Palicsnai Péter is ennek az időszaknak a végén mutatott rá erre a lehetőségre.⁵ A fehérvári hiteleshelyek példájának áttekintése azt is igazolta, hogy Eckhart Ferenc évszázados, mindössze néhány példával megvilágított hipotézise megállja a helyét. Ezek szerint országos hatáskörű hiteleshelyekre azért volt szükség, mert egyfelől a több megyét is érintő eljárásoknál, nagy adományoknál gyorsabb és olcsóbb volt egy intézményhez címezni és vele végrehajtatni a parancsot az adott területen illetékes hiteleshelyek helyett, másfelől pedig így az udvarban tartózkodóknak is volt hova fordulniuk távol fekvő birtokaikkal kapcsolatos peres ügyekben.⁶

A budai káptalant illetően hiányoznak a témával kapcsolatos alap kutatások, sőt általánosságban is a magyar medievisztika elhanyagoltabb témái közé tartozik az amúgy igen jó forrásadottságokkal rendelkező intézmény.⁷ A prépostság hiteleshelyi tevékenységéről mindeddig csupán egy rész tanulmány látott napvilágot Kubinyi András és Fügedi Erik tollából, akik a budai káptalan Pozsonyból visszakerült, 1510 és 1522 közötti bevallásokat tartalmazó jegyzőkönyvét vizsgálták meg. Maguk a szerzők is hangsúlyozták, hogy a külső hiteleshelyi munkára vonatkozóan ez alapján semmiféle következtetést nem lehet levonni.⁸ A káptalan országos hatáskörét ugyanakkor Solymosi László megemlítette a *Korai magyar történeti lexikon* vonatkozó szócikkében: a szerző szerint a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének 1374. évi megszüntetése után az Óbudán működő káptalan vette át annak hiteleshelyi feladatait, ami összefüggésbe hozható az egész országra kiterjedő hatáskörrel.⁹ Magam az ezzel kapcsolatos fenntartásaimat egy másik írásomban fogalmaztam meg, hiszen

⁴ „Demptis testimoniis capitulorum Albensis, Budensis et Bosnensis ecclesiarum, atque conventus Cruciferorum de Alba, qui in quibuscunque executionibus per totum regnum Hungariae et partes sibi subjectas procedendi habent auctoritatem...” *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The "Tripartitum")*. Ed. János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild, 2005. (The Laws of Hungary. Series I/5) II. 21.

⁵ Ribi András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul* 91 (2018) 91.

⁶ Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon/Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Szerk. Rokolya Gábor. [Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor.] Bp., 2012. (Studia Notarialia Hungarica Tomus 11) 71–72. A tézis igazolását lásd Ribi: Miért működött, 88–89.

⁷ A budai káptalannal kapcsolatos historiográfiáról általánosságban lásd Ribi András: A budai káptalan archontológiája (1388–1457). In: *Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok*. Szerk. Thoroczkay Gábor. Pécs, 2020. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1) 50–51.

⁸ Kubinyi András – Fügedi Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve. In: *Történeti Statisztikai Évkönyv 1967–1968*. Szerk. Acsády György et al. Bp., 1970. 10–11.

⁹ Solymosi László: Hiteleshely. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. 264.

a kápolnaispáni oklevelek több mint 90%-a bevallás volt, miközben az országos hatáskört valamennyi forrás az eljárásokra vonatkoztatja. Az ugyanakkor elképzelhető, hogy az országos hatáskör gyökereit valóban az udvari hiteleshely működésénél kell keresnünk.¹⁰

A tanulmány célja, hogy a két, országos hatáskörrel rendelkező fehérvári hiteleshely kapcsán kidolgozott módszer segítségével feltárja a budai káptalan hasonló jogosítványának kezdeteit. A kronológiai határok meghúzásánál két szempont vezérelt. Egyfelől záróakkordként logikusnak bizonyult a Palicsnai-féle levelet alapul venni, hiszen ebből – mivelhogy a levélíró szokást emleget – további kutakodás nélkül is bizonyosak lehetünk abban, hogy 1460-ban már érvényesült ez a kiváltság. Másfelől szerettem volna a három, *medium regni*ben működő hiteleshely országos hatáskörére vonatkozó adatokat összehasonlítani, így a talán első nekifutásra nyilvánvalónak tűnő 1374 helyett 1301-nél kezdtem a vizsgálódást. A kezdetek vázolása azért is lényeges, mert bár világos – egyetértve Solymosi Lászlóval¹¹ –, hogy az országos hatáskör kérdésének mélyebb magyarázata nem választható el az egyes intézményeknél, a helyi jellegzetességek a két fehérvári hiteleshely gyakorlatában is fontosnak bizonyultak.¹² A tanulmányban egyúttal arra is választ keresek, hogy az egyes időszakokban mennyire volt szükség Magyarországon országos hatáskörű hiteleshely(ek)re.

Forrásadottságok – tágabb magterület – időbeli eloszlás

Az 1301 és 1460 közötti időszakból,¹³ a budai káptalan részéről 655 jelentés maradt fenn.¹⁴ Az ügyek mintegy 40%-a természetesen Pilis és Pest megyére vonatkozik, de a fehérvári hiteleshelyekhez hasonlóan egy tágabb magterület is meghatározható. Ez alatt azt a néhány szomszédos megyét értem, ahol szintén eljárhatott egy-egy hiteleshely.¹⁵ Tekintélyes, központi fekvésű intézmények esetén ez igen nagy területet ölelhetett fel, gyakorta összefüggésben az adott intézmény birtokainak körével. A fehérvári káptalan esetében a

¹⁰ Ribi András: „A kápolnaispánság önálló oklevél adó”. Az udvari hiteleshelyként működő királyi kápolna eljárásai (1317–1374). [Megjelenés alatt.]

¹¹ Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 192.

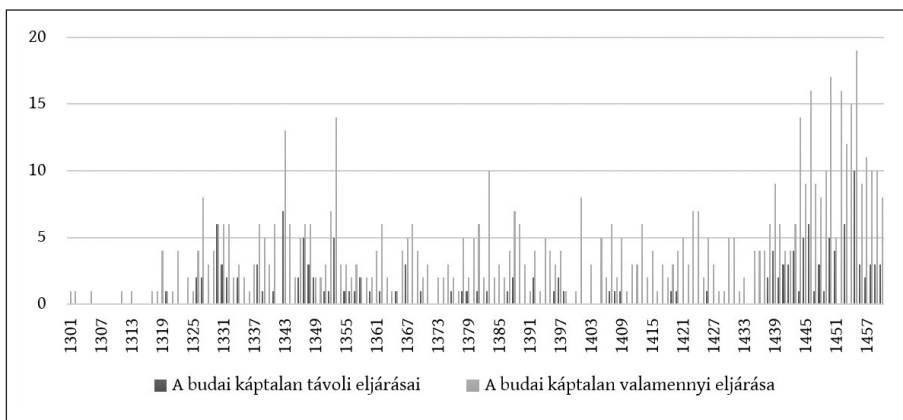
¹² Erről bővebben lásd Ribi András: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban. *Századok* 153 (2019) 313–337.

¹³ Az Árpád-korból fellelt jelentések listája: 1268 k. *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Pest–Bp., 1871–1931. (= Zichy) I. 19.; 1270–1272. Zichy I. 28.; 1275. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 936., *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. (= ÁÚO) IX. 135–136.; 1276. ÁÚO IX. 157–158.; 1279. e. ÁÚO IX. 227–237.; 1280. január 18. MNL OL DL 1060.; 1280. augusztus 27. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 261 478.; 1283. október 18. MNL OL DL 31 055.; 1291. november 24. MNL OL DL 49 681.; 1295. január 17. ÁÚO X. 430–431.; 1300. szeptember. 12. MNL OL DL 40 274.; 1300. október 19. MNL OL DF 277 223. Van továbbá egy hamis oklevél is: 1295. március 9. ÁÚO XII. 574–575.

¹⁴ A jelentések számába beleértettem azokat a parancsleveleket is, amelyekre a válasz nem vészelt át az elmúlt évszázadokat (22 db).

¹⁵ Vö. Kubinyi-Fügedi: A budai káptalan, 9.

tágabb magterület nyolc, a keresztes konventnél öt kelet-dunántúli megyére terjedt ki.¹⁶ Az okleveles anyag feldolgozása nyomán a budai káptalan tágabb magterülete összesen kilenc közigazgatási egységet ölelt fel a 14–15. században: ezek a Pilissel és Pesttel szomszédos Fejér, Komárom, Esztergom, Hont, Nógrád, Heves és Külső-Szolnok megyék voltak. A bevallások alapján definiálható törzsterület – Komárom megyét kivéve – szintén egybeesik ezzel a régióval.¹⁷ A fehérvári példák alapján azok az eljárások utalhatnak az országos hatáskörré 1301 és 1460 között – számuk 156 –, amelyeknél a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei a fentiekől részben vagy egészben eltérő vidékekre szálltak ki. A feltételes mód használatát elsősorban az ügyek időbeli eloszlása indokolja (1. ábra).

1. ábra. A budai káptalan eljárásai, 1301–1460

A grafikon egyfelől mutatja, hogy a probléma vizsgálatára 1320 előtt nincs érdemi lehetőség. Mindez érthető, hiszen ekkortájt állt helyre a béke az országban, és I. Károly király udvara is csupán 1323-ban költözött az ország közepén lévő – Csák Mátétól hat évvel korábban visszaszerzett – Visegrádra.¹⁸ Másfelől látványos, hogy a tágabb magterületen kívüli – a grafikonon sötét színnel jelzett – eljárásoknak alapvetően két csúcspontja figyelhető meg: az egyik hullámhegy a 14. század középső évtizedeire esik, a másik pedig a már említett 1437 utáni időszakra. A kettő között gyakorlatilag elenyésző a távoli eljárások száma: olykor hosszú évekig nem hagyták el a budai káptalan kiküldöttei a tágabb magterületet, holott a jelentések összességének számsora arra utal, hogy a forrásadottságok terén különösen nagy változás nem történt az 1370 és 1440 közötti időszakban. Mindez szükségképpen felveti annak a lehetőségét, hogy a két csúcspont eljárásai nem egészen egyformák. Ezt erősíti, hogy a birtokba vezetések még az 1360-as években is határjárással egybekötve történtek. Ezek a határjárások pontosan az országos hatáskörű

¹⁶ Ribi: *Miért működött*, 87–88.

¹⁷ Kubinyi–Fügedi: *A budai káptalan*, 13–14.

¹⁸ Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon. I. I. Károly és uralkodása (1301–1342)*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 88.

hiteleshelyek egyik fő előnyét – a gyors és olcsó(bb) ügyintézését – tették zárójelbe.¹⁹ Ráadásul a nagy, több megyében fekvő birtokokra kiterjedő adományok sem tartoztak – néhány kivételtől eltekintve – az Anjou-kor jellemzői közé.²⁰

A problémák sorát tovább szaporítja, és a témában való alapos elmélyülést még inkább indokolja, ha áttekintjük a korszak távoli eljárásai által elért megyék listáját (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. A budai káptalan eljárásai során felkeresett megyék

	Megyék	1374 előtti eljárások évköre	Eljárások száma (db)	1374 utáni első eljárás időpontja	Eljárások száma (db)
1.	Abaúj	1330–1362	3	1407	2
2.	Arad	1330	1	1426	2
3.	Baranya	1332–1349	4		
4.	Bars	1327–1365	2	1446	4
5.	Békés	1326	1	1408	2
6.	Bereg			1455	1
7.	Bihar	1334–1346	2	1407	6
8.	Bodrog	1343–1355	11	1442	1
9.	Borsod	1320–1347	2	1396	9
10.	Csanád			1426	1
11.	Csongrád	1326–1360	8	1420	2
12.	Gömör	1347	1	1441	5
13.	Győr	1332–1352	2		
14.	Keve			1426	1
15.	Kőrös	1346	1	1450	2
16.	Krassó			1426	1
17.	Moson			1439	2
18.	Nyitra			1388	9

¹⁹ Vö. Ribi: Miért működött, 81. A magyar történettudomány korábban nem különösebben foglalkozott a határjárások elmaradásának okával és időpontjával (lásd Szabó István: *A középkori magyar falu*. Bp., 1969. 107–120.), ám széles körben ismert, hogy az Anjou-kor végétől – nyilvánvalóan a birtokhatárok rögzülésének következtében – erre a hosszadalmas jogi procedúrára már nem volt szükség minden egyes birtokba vezetés alkalmával. A témáról legutóbb Nógrády Árpád tartott előadást, melynek eredményei remélhetőleg hamarosan írásos formában is megjelennek. Lásd <https://tti.btk.mta.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/hirek/3347-birtok-es-birtoklas-a-kozepkori-magyarorszagon.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2020. március 30.)

²⁰ Czukovits: *Az Anjouk*, I. 102., uő: *Az Anjouk Magyarországon*. II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 101–102., 120.

	Megyék	1374 előtti eljárások évköre	Eljárások száma (db)	1374 utáni első eljárás időpontja	Eljárások száma (db)
19.	Pozsega			1445	2
20.	Pozsony	1347-1357	3	1379	13
21.	Sáros	1348-1362	2	1409	3
22.	Somogy	1331-1370	5	1376	17
23.	Sopron	1332	1	1448	2
24.	Szabolcs	1346	2	1446	2
25.	Szatmár			1388	2
26.	Temes			1453	1
27.	Tolna	1279. e. ¹ /1343	2	1392	11
28.	Trencsén	1327	1		
29.	Turóc			1448	1
30.	Ung	1347-1367	6	1381	1
31.	Valkó	1339	1	1445	3
32.	Vas	1332	1	1453	1
33.	Verőce			1396 k.	1
34.	Veszprém	1331	1	1387	7
35.	Zágráb	1358	2		
36.	Zala	1331-1338	3	1446	4
37.	Zaránd	1347	1		
38.	Zemplén	1349-1362	2	1455	4
39.	Zólyom	1351	1		
	Összesen:		27		33

Bár látható, hogy a magterület kilenc megyéjével együtt összesen 48 megyébe jutottak el a budai káptalan kiküldöttei,²² az ügyek időbeli eloszlása megyénként is nagyon eltérő. A legszéltségesebb példákat említve Békés, Kőrös, Valkó, Vas vagy Zala megye esetében a korábbi és a későbbi eljárás között több mint száz év telt el, ami az 1. ábrához hasonlóan nem éppen a folyamatos működésről árulkodik.

²¹ Ez az egyetlen olyan Árpád-kori eset, amikor a budai káptalan kiküldöttei elhagyták a tágabb magterületet: a nyulak-szigeti apácák érdekében hajtottak végre néhány határjárást Tolna és Somogy megyében, Mojs királynéi tárnokmester adománya nyomán. ÁÚO IX. 227-237.

²² A fehérvári konvent 1526-ig 51, a fehérvári káptalan 45 megyébe menesztett küldötteket. Ribi: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 313.

Ennek megfelelően a továbbiakban célszerűnek tűnik több – legalább két – részletben, a korszakhatárt első lépésben hipotetikus jelleggel 1374-nél meghúзва, vizsgálni az érintett okleveleket. Összességében megállapítható, hogy a 14. század végi és a 15. századi ügyek mindenben megfeleltethetők az eckharti definíciónak és egybevágóak a két fehérvári hiteleshely közül alaposabban megvizsgált keresztes konventnél tapasztaltakkal. A hiteleshelyi eljárások típusát tekintve a birtokba vezetések száma (70 db) – amelyek miatt elegendő volt egyszer kiszállni egy távoli helyszínre –, messze meghaladja a peres eljárások számát (25 db), az ügyek valamivel több mint negyedében (24 db) pedig több megyét is érintett ez eljárás.²³ Az országos hatáskörben végrehajtott eljárások jelentőségét a budai káptalan esetében is a kedvezményezettek névsora mutatja. Az oklevelekben a teljesség igénye nélkül találkozhatunk az Alsólendvai Bánfi,²⁴ a Gergelylakai Buzlai,²⁵ a Gúti Ország,²⁶ a Hédervári,²⁷ a Hunyadi,²⁸ a Korlátkövi,²⁹ a Pálóci,³⁰ a Perényi,³¹ a Rozgonyi³² és a Szapolyai³³ családok tagjaival, a prelátusok közül pedig Kanizsai János esztergomi érsekkel,³⁴ a váci püspökkel³⁵ vagy éppen a vránai perjellel.³⁶ A korszakban elért megyék száma és földrajzi fekvése is azt támasztja alá, hogy az Óbudán működő társaskáptalan valóban az egész ország területén eljárhatott ekkor.

Ezzel szemben a korábbi, az 1320 és 1374 közötti ügyeknél azt tapasztaljuk, hogy ha nem is sokkal, de a peres eljárások száma (36 db) meghaladta a birtokba vezetések számát (25 db); utóbbiak nyilvánvalóan határjárással történtek. A több megyét érintő ügyek száma is alacsony – mindössze nyolc (13%) –, ráadásul ezek egy részében az eljárás helyszínéről szolgáló birtokok a megyehatárokon csoportosultak.³⁷ Mint azt alább hamarosan részletezem, a kedvezményezettek névsora ebben a korszakban sem volt jelentéktelen, de messze nem tűnik olyan exkluzívnak, mint a 15. századi ügyeknél, ráadásul igen magas volt az egyházi intézmények aránya is. A budai káptalan kiküldöttei – Erdélyt kivéve – az ország minden részében előfordultak már a 14. század folyamán is.

²³ A fehérvári konvent esetében a birtokba vezetések száma pont kétszerese volt a peres eljárásokénak, a több megyét érintő ügyek aránya pedig 39%. Vö. Ribi: *Miért működött*, 88–89.

²⁴ Pl. 1450. augusztus 20. MNL OL DL 14 986.

²⁵ Pl. 1445. július 25. MNL OL DF 208 584.

²⁶ Pl. 1456. október 20. MNL OL DL 15 105.

²⁷ Pl. 1445. január 31. A *Hédervári-család oklevéltára*. I–II. Szerk. Radvánszky Béla – Závodszy Levente. Bp., 1909–1922. (= Hédervári) I. 215–220.

²⁸ Pl. 1453. június 1. MNL OL DL 37 621.

²⁹ Pl. 1453. október 17. MNL OL DL 102 836.

³⁰ Pl. 1441. július 22. MNL OL DL 13 637.

³¹ Pl. 1392. december 6. Tringli István: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Bp., 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44) (= Perényi) 167. sz.

³² Pl. 1438. augusztus 28. MNL OL DL 13 201.

³³ Pl. 1459. szeptember 22. MNL OL DL 15 374.

³⁴ Pl. 1397. augusztus 4. MNL OL DL 8234.

³⁵ Pl. 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840.

³⁶ Pl. 1455. július 31. MNL OL DL 106 542.

³⁷ Jó példa Magyar Pál gimesi várnagy nejének az ügye, amely Győr, Sopron és Vas megye határvidékét érintette, és amelyet egyetlen királyi ember hajtott végre a budai káptalan közreműködésével. Lásd 1332. december 5. MNL OL DF 273 935.

A budai káptalan távoli eljárásai a 14. század középső évtizedeiben

A fentiek tükrében tisztázásra vár: miként kezeljük ezeket a korai ügyeket? A látványos különbségek ellenére beszélhetünk-e a budai káptalan esetében már az Anjou-korban országos hatáskorról, vagy eltérő magyarázat áll a távoli eljárások hátterében? A jelenség mellett azért sem szabad szó nélkül elmenni, mert az összes, 1320 és 1374 közötti *relatió*t tekintve a távoli eljárások aránya igen magas, több mint 23%.³⁸ A másik két, később országos hatáskört nyert hiteleshely, vagyis a fehérvári káptalan és a keresztes konvent esetében ugyanebben a periódusban csak 6,5, illetve 3,8% a távoli kiküldetések aránya,³⁹ ráadásul ezeknek a kivételesnek tekinthető eseteknek a hátterében szinte kivétel nélkül egyedi jelenség állt: személyes kapcsolat vagy szomszédos egyházi intézmény. Ugyanakkor közös jellemzője a három hiteleshely távoli eljárásainak, hogy a 14. század középső évtizedeiben ezek többsége nem határjárással egybekötött birtokba vezetés, hanem valamiféle peres ügy volt.⁴⁰

A budai káptalan távoli kiküldetéseit akkor tudjuk kontextusba helyezni, ha áttekintjük – a fent említett fehérvári intézményeken túl – néhány hiteleshely eljárásainak területi hatókörét. A boszniai káptalan esetében Tóth Ildikó szerint ez a 14. században a Dráva-Száva közére, Valkóra, Pozsegára és Baranya megye déli részére terjedt ki,⁴¹ míg magam arra jutottam, hogy a 15. század végén az eljárások nagy része a diakóvári központot körülvevő Valkó megyére korlátozódott, bár a kiküldöttek időről időre a szomszédos Bács, Bodrog, Baranya, Kőrös és Pozsega megyékben is előfordultak. Az 1498. évi törvényi szabályozás nyújtotta országos hatáskör lehetőségével a székeskáptalan nagyon ritkán tudott élni.⁴² A garamszentbenedeki konvent eljárásait Keglevich Kristóf 1355-ig tárgyalta: kutatásai szerint meghatározóan Bars megyébe szálltak ki a hiteleshelyi kiküldöttek, de alkalomszerűen Nyitra és Hont megyében is előfordultak néhány kivételes, távolabbi eljárásban.⁴³ A leleszi konvent külső hiteleshelyi működésével kapcsolatban közismert, hogy az – mivelhogy az intézmény egy olyan területen működött, ahol kevés volt a konkurens hiteleshely – igen nagy területre terjedt ki: Kumorovitz Lajos Bernát összesen 18 északi megyét sorolt fel, de kronológiailag ezek körét sajnos nem szűkítette.⁴⁴ A pannonthalmi konvent magterületét Dreska Gábor Győr, Komárom és Veszprém megyék területében – utóbbi esetében annak a Bakonytól északra fekvő részében – határozta meg, bár a kiküldöttek néhány alkalommal Sopron, Moson és Pozsony megyékben is eljárak.⁴⁵ A kivételek sorát néhány Somogy (1360), Tolna (1383) és Zala (1384) megyei eljárás szapo-

³⁸ 61 távoli eljárásra 201 tágabb magterületet érintő ügy jut.

³⁹ Ez 11, illetve 1 oklevelet jelent.

⁴⁰ Ribi: Miért működött, 86–87.

⁴¹ Tóth Ildikó: Káptalan a déli határszélén. (A boszniai székeskáptalan területi hatóköre a XIV. század közepéig.) In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 628.

⁴² Ribi: Miért működött, 94.

⁴³ Keglevich Kristóf: A garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi tevékenysége (1232–1355). *Fons* 15 (2008) 242.

⁴⁴ Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. *Turul* 42 (1928) 5.

⁴⁵ Dreska Gábor: *A pannonthalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*. Bp., 2008. [Doktori disszertáció] 122.

rítja, de ezek a helyszínek összefüggésben állnak a monostor birtokállományával.⁴⁶ A pécsi káptalan hiteleshelyi tevékenységét Koszta László és Fedeles Tamás vizsgálta. Kutatásaik szerint a működés törzsterülete Baranya megye volt, de a szomszédos dél-dunántúli és Dráván túli megyékben, illetve Bodrogon is megfordultak a kiküldöttek.⁴⁷ A szomszédos pécsváradai konvent hatásköre Kőfalvi Tamás szerint elsősorban Baranya megye északkeleti részére terjedt ki, de természetesen a megye egész területén, illetve a szomszédos Bodrog, Somogy, Tolna és Valkó megyében is eljárhattak párhuzamos jelentőként.⁴⁸ A dél-magyarországi pozsegai káptalan esetében – melynek hiteleshelyi tevékenységét szintén Koszta László vizsgálta – a területi hatáskör elsősorban Pozsega megyére terjedt ki, de az intézmény közhitelességgel bírt Verőce, Kőrös és Valkó megyékben is.⁴⁹ Végezetül a szekszárdi konvent esetében Szakály Ferenc úgy találta, hogy annak hatásköre elsősorban Tolna megye területét foglalta magában, de a szomszédos megyék közül Baranya, Bács és Bodrog területén kicsit sűrűbben, Somogyban és Fejérben már ritkábban fordultak elő a kiküldöttek.⁵⁰ Tudjuk továbbá, hogy 1317 és 1374 között a királyi kápolna volt hivatott az udvarban élők hiteleshelyi igényeinek kielégítésére, amely nem közvetlenül intézte a távoli birtokok ügyét, hanem két lépcsőben, a vidéki hiteleshelyek bevonásával folytatta le az eljárásokat. Alkalmazottaik leginkább csak helyben, Visegrádon vagy Budán szálltak ki idézések céljából.⁵¹

Összességében tehát azt látjuk, hogy a vidéki hiteleshelyek csak esetlegesen jártak el távolabbi célpontoknál, ez utóbbi ügyek pedig vagy az adott intézmény birtokhálózatával vagy egyéb kapcsolattal általában megmagyarázhatók. A rendszert minden bizonnyal az észszerűség alakította ki és eleinte a szokás jog szabályozta, hiszen 1351-ig a hiteleshelyi hatáskorról átfogóan semmilyen törvény nem rendelkezett.⁵² Az 1351. évi 22. törvénycikk ugyanakkor kimondta, hogy a királyi ember csak abból a megyéből vagy kerületből származhat, ahol az alperes lakik, az idézések és vizsgálatok esetében pedig a legközelebbi káptalan tanúbizonyosságához kell fordulni.⁵³ A rendelkezés egyik intézménnyel sem tett

⁴⁶ Dreska: *A pannonhalmi konvent*, 70. 251. j.

⁴⁷ Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*. Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.) 79–95.; Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete (1354–1526)*. In: *Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged, 2003. 11–12.

⁴⁸ Kőfalvi Tamás: *A pécsváradai konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szeged, 2006. 42.

⁴⁹ Koszta László: *A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. A közhitelű oklevéladás kezdete*. *Századok* 132 (1998) 22.

⁵⁰ Szakály Ferenc: *A szekszárdi konvent hiteleshelyi tevékenysége és oklevéladó működése 1526-ig*. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I. Szerk. Dr. Puskás Attila. Szekszárd, 1968. 29.

⁵¹ Ribi: *A kápolnaispánság*.

⁵² Az 1298. évi 3. tc. csupán a közelmúltbeli hatalmaskodások tárgyában utalt arra a gyorsabb ügyintézés érdekében, hogy a különös királyi kiküldött és a négy szolgabíró mellett azoknak a káptalanoknak a tanúbizonyosságával kell lefolytatni a vizsgálatot, amelyek területén a jogtalanság történt. A törvény szövegét lásd *Decreta regni mediaevalis Hungariae*, I. (1000–1301) 50.

⁵³ „Homo autem regius, qui ducitur ad citandum vel ad inquisitionem faciendam, non possit esse aliunde, nisi de eodem comitatu vel districtu, in quo est ille, qui citatur vel contra quem fit inquisitio; et capitulum testimonium de propinquoibus capitulis adducatur ad citandum aut ad inquirendum” 1351. évi 22. tc. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. I–II. Szerk. Döry Ferenc et al. Bp., 1976–1989. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11, 19) (= DRH) I. 138.

kivételt, így a távoli eljárások lehetősége – kiindulva abból, hogy a törvény világi személyekre vonatkozó része a gyakorlatban szinte tökéletesen megvalósult⁵⁴ – vélhetően alaposan leszűkült.

Ennek hatására érdemes esetszinten áttekinteni a budai káptalan távoli eljárásait is, hiszen számos alkalommal ezek háttere megmagyarázható. Feltűnő, hogy igen magas az éves parancslevélre tett jelentések aránya (25%).⁵⁵ Definíció szerint az éves parancslevél „az oklevélben konkrétan megnevezett hiteleshelyhez szóló nyílt parancs volt, amelynek bemutatása után a felperes az irat érvényességi idején, általában egy éven belül a címmzettől a rendszerint teljességre törekvően felsorolt ügyek bármelyikének elintézését kérhette”.⁵⁶ Ez egyben azt is jelentette, hogy a hiteleshely és a felsorolt királyi emberek a felperes ügyében bármely megyében eljárhattak, függetlenül attól, hogy ismerősek voltak-e az adott vidéken.⁵⁷ A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésére vonatkozó vizsgálat további hozadéka volt, hogy a tárgyalt hiteleshely által kapott éves parancslevelek kedvezményezettjei, egyetlen 1357. évi kivételtől eltekintve, kizárólag egyházi intézmények voltak.⁵⁸ A budai káptalan esetében ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy az éves parancslevélre tett jelentések kisebb része, mindössze két eset kapcsolódik egyházi személyhez vagy intézményhez.⁵⁹

Ezekon kívül további 12, éves parancslevélre tett jelentés akad a távolabbi ügyek között, melyek mindegyike Becsei Töttöshöz és Vesszőshöz kapcsolódik. A viszonylag magas esetszámot a rendkívül gazdag Zichy-levéltár magyarázza, amely a vonatkozó oklevelek túlnyomó többségét fenntartotta.⁶⁰ Az első éves parancslevélre adott jelentés 1338-ból származik: az iktatás, határjárás és tudományvétel tárgyában kiállított parancslevelet egy Baranya megyei határjárás kapcsán említi a budai káptalan.⁶¹ Az 1343. év kiugró voltát is (1. ábra) egy Töttös és Vesszős számára kibocsátott éves parancslevél magyarázza. I. Lajos király szeptember 13-án kelt oklevele értelmében tudományvétel, tiltakozás, határjárás

⁵⁴ Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. [Szerk. Csukovits Enikő.] Bp., 2003. 578–599.

⁵⁵ Megjegyzés: az alábbiakban közölt százalékos arányok terén természetesen lehetnek átfedések.

⁵⁶ Dreska Gábor: Az éves parancsra adott hiteleshelyi vizsgálati jelentések megfogalmazásáról. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Kőrmenyi Tamás – Thoroczkay Gábor. Bp., 2009. 116.

⁵⁷ Uo. 117.

⁵⁸ Dreska: *A pannonhalmi konvent*, 66. 233. j.

⁵⁹ 1334-ben, Szigfrid garamszentbenedeki apát javára szálltak ki Csongrád, illetve Bihar megyékbe (előbb általános iktató- és tilalmazó-, utóbb általános tudományvevő parancsra), 1356-ban pedig a nyulak-szigeti apácák ügyében fordultak meg Pozsony megyében. Lásd 1334. október 9. *Anjou-kori oklevéltár*. I–. Szerk. Almási Tibor et al. Szeged–Bp. 1990–. (= AOKlt) XVIII. 584. sz., 1334. december 6. 623. sz., 1356. április 10. XL. 196. sz.

⁶⁰ Ezek szerint a család már a 14. század elején kapcsolatban állt a budai káptalannal, ugyanis a testvérek apja, Becsei Imre javára már 1311-ben iktattak. AOKlt III. 185. sz. A még fiatal fiúk ügyében 1330-ban járt először a káptalan egy Arad megyei vizsgálat kapcsán. AOKlt XIV. 248. sz. Ekkor még Imre is életben volt, és barsi ispánként szolgált I. Károlyt. Később ugyanezt a méltóságot Töttös is betöltötte, sőt lévai és utóbb óbudai, illetve visegrádi várnagy, majd pilisi ispán és királyi ajtónállómester is lett I. Lajos uralkodása idején. Testvére zólyomi ispánként tevékenykedett. Lásd Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5) I. 106., 163., 244., 379., II. 27.

⁶¹ 1338. március 29. AOKlt XXII. 153. sz.

és birtokok visszavételének tárgyában a budai káptalan a kedvezményezettek érdekében az országban mindenhol eljárhatott 1344 vízkeresztjének nyolcadáig, „mivel kedvelt és hű udvari lovagjaink, Töttös és Vesszős folyamatosan udvarunkban tartózkodnak és szolgálatunkban vannak elfoglalva, és emiatt képtelenek a velük szemben jogtalanul fellépők nevéről egyenként tájékozódni”.⁶² Az adat fontossága egyértelműen az idézett indoklásban rejlik: minden bizonnyal 1349-ben és 1353-ban is udvari teendőik miatt állítottak ki hasonló parancsokat a testvérek részére, ezek jóvoltából a budai káptalan Baranya és Bodrog megyében is eljárhatott.⁶³

A távoli eljárások között szintén magas azoknak az ügyeknek az aránya, amikor a hiteleshely bírósági ítéletre volt kénytelen elhagyni a tágabb magterületet (13%). Ezek egy része olyan ügyekhez kapcsolódik, amikor egy-egy személy halála vagy kegyvesztetté válása miatt annak valamennyi – különböző megyékben fekvő – birtokát megkapta valaki más.⁶⁴ Ezeknél az eljárásoknál, mutatva az ügy bonyolultabb voltát, a kúriából külön e célra kiküldött személyt kísért a kanonok.⁶⁵ Országbírói⁶⁶ és nádori⁶⁷ ítélet természetesen egyéb okból is távoli megyékbe rendelhette a budai káptalan kiküldöttjeit.

Több távoli eljárás esetében tapasztalható átfedés a budai káptalan birtokállománya és a kiküldetés helyszíne között (20%). Mindenekelőtt ide sorolhatók a Somogy és Zala megyei ügyek, de az Alföld déli részén, Csongrád, Torontál és Temes megyében is feküdtek birtokai az egyháznak.⁶⁸ Csongrád megyében hat alkalommal is eljárta a káptalan: 1330 elején Ellési Márk és Szúnyog András perében kétszer, majd még ugyanennek az évnek a nyarán két alkalommal Szúnyog András javára is,⁶⁹ nem véletlen, hogy ez az év is a kiugró időszakok közé sorolható (1. ábra). A kedvezményezettek egyébként rendelkeztek udvari kapcsolatokkal, hiszen Szúnyog ebben az időszakban udvari ifjúként is szerepelt,⁷⁰ a helyi

⁶² „... cum magistri Thutheus et Wesseus, dilecti et fideles aule nostre milites continuam in nostra curia faciendi residentiam in nostris servitiis existant occupati et ob hoc de iniuriantibus eis nominatim minime valeant scisscitari...”. 1343. szeptember 13. AOklt. XXVII. 604. sz. Idézet: MNL OL DL 76 713. A parancs eredménye hat darab október 1-én kelt oklevél, amelyek szerint ugyanaz a kanonok és ugyanaz a királyi ember járt el különböző Bodrog és Tolna megyei birtokoknál Töttös érdekében. Lásd 1343. október 1. AOklt. XXVII. 645–646. sz., 648–651. sz.

⁶³ 1349. március 22. Zichy II. 360.; 1353. április 10. Zichy II. 503–504., AOklt. XXXVII. 224–225. sz.

⁶⁴ 1331-ben Tengerdi Miklós valamennyi birtokának iktatására kapott parancsot a budai káptalan Szécsényi Tamás erdélyi vajda javára, aminek kapcsán Somogy, Veszprém és Zala megyében is el kellett járniuk. 1331. augusztus 1. e. AOklt. XV. 299–300. sz., 1331. október 8. AOklt. XV. 408. sz. Hasonlóképpen néhai Apej fia István valamennyi magyarországi birtokának bejárására vonatkozott az a Bacsikai András és Berencsi István fiainak jutott országbírói parancs, amely kapcsán Bihar, Kőrös, Somogy és Szabolcs megyében is iktatott a budai káptalan. 1346. május 9. AOklt. XXX. 372. sz., 1346. augusztus 12. AOklt. XXX. 576. sz.

⁶⁵ Vö. Eckhart: *Hiteleshelyek*, 49–50.

⁶⁶ Jánoki Ders fia Tamás fia László esztergomi kispópost borsodi és gömöri ügye: 1347. október 6. – november 19. AOklt. XXXI. 939. sz.

⁶⁷ Récsi György fia János és Csornai Lőrinc fia János zalai ügye: 1338. április 3. AOklt. XXII. 163. sz., 1338. április 10. AOklt. XXII. 170. sz.

⁶⁸ Bártfai Szabó László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp., 1935. 13. Térképre vetítve lásd Köblös József: *Az egyházi középélet Máttyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12) 181–182.

⁶⁹ 1330. január 13. AOklt. XIV. 34. sz., 1330. február 28. AOklt. XIV. 110. sz., 1330. június 3. e. AOklt. XIV. 311. sz., 1330. július 8. AOklt. XIV. 398. sz.

⁷⁰ Engel: *Archontológia*, I. 473.

családból származó Ellési Márk pedig annak az Ellési István fia Godnak lehetett a rokona, aki a Drugetek familiárisaként zempléni és ungi alispánként, illetve nevickéi várnagyként tevékenykedett az 1330-as években.⁷¹ A fentieken kívül, 1326-ban, László garamszentbenedeki apát, 1360-ban pedig Pétermonostori György és Miklós ügyében szálltak ki erre a vidékre a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei.⁷² A már idézett két zalai és három somogyi ügyön túl a Balaton déli partvidékéhez közel, 1370 táján is eljárta a káptalan: az óbudai apácák részére iktatták Gyugy birtokot.⁷³

Közel 22% az egyházi személyek vagy intézmények köréből kikerült oklevélnyerők aránya, amit indokol, hogy a magyar szokásjog értelmében ezek saját ügyükben akkor sem állíthattak ki oklevelet, ha amúgy rendelkeztek közhitelű pecséttel. A kedvezményezett sorában megtaláljuk a zágrábi püspököt,⁷⁴ a garamszentbenedeki apátot,⁷⁵ a leleszi prépostot,⁷⁶ a szomszédos esztergomi káptalan tagjait,⁷⁷ de pálos perjel⁷⁸ és két, nagy birtokállománnyal rendelkező apácakolostor – az óbudai⁷⁹ és a nyulak-szigeti⁸⁰ – ügyében is elhagyták a tágabb magterületet a budai káptalan kiküldöttei.⁸¹ Az apácakonventek természetesen Pest és Pilis megyei birtokaik, illetve a szomszédság okán állandó oklevélnyerői voltak a hiteleshelynek. Feltűnő, hogy 1353 második felétől a távoli eljárások döntő többsége – a 13 esetből 9 – egyházi oklevélnyerőhöz kapcsolódik, sőt a világi személyhez tartozó ügyek egyike – egy Ung megyei birtokba vezetés – kapcsán is szerepet játszott az ügyben a leleszi konvent; pontosan akkor, amikor egyébként utóbbi érdekében is eljárta ugyanebben a megyében a budai káptalan.⁸²

Szintén külön kategóriát képeznek azok a tudományvételek, amelyek kapcsán sikerült párhuzamosan jelentő hiteleshelyet is kimutatni, hiszen a fehérvári káptalan és kereszties konvent vizsgálata révén kiderült, hogy a távoli eljárások alkalmával ezek aránya nagyon alacsony.⁸³ A budai káptalan esetében a kilenc távoli tudományvétel közül három esetben éves parancslevélre történt az eljárás, további három esetben viszont sikerült párhuzamos jelentő(ke)t kimutatni (lásd a 2. táblázatot).

⁷¹ Zsoldos Attila: *A Druget-tartomány története 1315–1342*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 241., 244.

⁷² 1326. július 17. AOklt. X. 294. sz., 1360. május 16. MNL OL DL 107 305.

⁷³ 1370–1372. MNL OL DL 5979.

⁷⁴ 1358. augusztus 27. AOklt. XLII. 952. sz.

⁷⁵ 1326. július 17. AOklt. X. 294. sz., 1334. október 19. AOklt. XVIII. 584. sz., 1334. december 6. AOklt. XVIII. 623. sz.

⁷⁶ 1367. május 14. MNL OL DF 233 784., 1367. május 15. MNL OL DF 785.

⁷⁷ 1347. október 6. – november 19. AOklt. XXXI. 939. sz., 1365. jún. 28. MNL OL DF 235 820.

⁷⁸ 1358. augusztus 27. AOklt. XLII. 951. sz.

⁷⁹ 1355. április 26. MNL OL DL 4505., 1370–1372. MNL OL DL 5979.

⁸⁰ 1353. december 7. AOklt. XLVII. 757. sz., 1356. április 10. AOklt. XL. 196. sz.

⁸¹ A pécsi székeskáptalan és a zágrábi egyházak ilyen jellegű kapcsolatát már röviden érintette a kutatás. Lásd Fedeles: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete, 21.

⁸² 1367. május 28. MNL OL DF 234 405.

⁸³ Ribi: A fehérvári káptalan és kereszties konvent, 317.

2. táblázat. Párhuzamos jelentők a budai káptalan távoli eljárásainál

Budai káptalan eljárása	Helyszín (megye)	Párhuzamosan jelentő hiteleshely I.	Párhuzamosan jelentő hiteleshely II.
1330. május 2. (AOKlt. XIV. 248. sz.)	Arad	aradi káptalan 1330. április 26. (AOKlt. XIV. 223. sz.)	budafelhévízi konvent 1330. május 3. (AOKlt. XIV. 250. sz.)
1348. október 5. (AOKlt. XXXII. 639. sz.)	Sáros	egri káptalan 1348. szeptember 22. (AOKlt. XXXII. 611. sz.)	jászói konvent 1348. október 18. (AOKlt. XXXII. 694. sz.)
1362. október 10. (AOKlt. XLVI. 467. sz.)	Abaúj, Sáros és Zemplén	egri káptalan 1362. október 6. (AOKlt. XLVI. 462. sz.)	–

Bár az adatok száma nagyon alacsony, jellemző, hogy háromból kétszer abban az északkelet-magyarországi régióban kellett a budai káptalannak párhuzamos jelentőként vizsgáldnia, ahol igen alacsony volt a hiteleshelyek száma.⁸⁴ A harmadik ügy a már tárgyalt Töttöshöz és Vesszőshöz kapcsolódott.

Már az eddigiekből is kiderülhetett – a Töttös és Vesszős számára kiállított, idézett 1343. évi éves parancslevélben egyértelműen benne van⁸⁵ –, hogy a budai káptalan 14. század közepi távoli eljárásai esetén az oklevélnyerők jelentős részének köze volt a király udvarhoz. Ugyan az 1347 és 1355 közötti periódust leszámítva Anjou uralkodóink székhelye 1323 után Visegrádon volt (bár I. Lajos 1355 után sem hanyagolta el Budát),⁸⁶ a mai főváros környéke már ekkor jelentős szerepet játszott az ország gazdasági életében. Függetlenül attól, hogy az uralkodói rezidencia és a kormányzatszervek csak a fejezetben tárgyalt korszak után költöztek véglegesen Budára, az óbudai káptalan az eljárásokat nagy számban végrehajtó hiteleshelyek közül⁸⁷ az egyik legközelebbi intézménynek számított.⁸⁸ Az udvar kiemelt fontosságát az is mutatja, hogy 18 eljárás – a távoli ügyek 30%-a – abban a nyolc éves periódusban zajlott, amikor I. Lajos király Budán tartotta a székhelyét. Két alkalommal – a királyi birtok, Modor határjárásaikor – az uralkodó saját maga ügyében is kiküldte a budai káptalant Pozsony megyébe.⁸⁹

⁸⁴ Vö. Eckhart: *Hiteleshelyek*, 73–75.

⁸⁵ 1343. szeptember 13. AOKlt. XXVII. 604. sz. Vö. 62. j.

⁸⁶ Kumorovitz Lajos Bernát: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XV. Szerk. Gerevich László – Tarjányi Sándor. Bp., 1963. 114–115.; Csukovits: *Az Anjouk*, II. 95.

⁸⁷ Vö. Ribi: A kápolnaispánság.

⁸⁸ A mai útviszonyok között a Visegrád–Óbuda távolság kb. 37 km. Esztergom 25 km-re, Vác – igaz a Duna túlsópartján – pedig csak 20 km-re található az egykori királyi palotától.

⁸⁹ 1347. április 11. AOKlt. XXXI. 303. sz., 1357. április 19. MNL OL DL 4658.

Az udvarhoz kötődő oklevélnyerők egy részének köze volt a Druget családdhoz,⁹⁰ illetve más bárókhhoz kötődő ügyek is akadnak: Treutul Miklós pozsonyi ispán⁹¹ és a Becsei-testvérek, Töttös ajtónállómester, illetve Vesszős zólyomi ispán egy nem éves parancslevélre végrehajtott ügye is ide sorolható.⁹² Az udvarban tevékenykedők közé sorolhatók Márton fia Demeter és Péter fia Máté királyi ajtónállók,⁹³ Rozgonyi László fia Péter és János fia László⁹⁴ – előbbi Csicsva várának ura, utóbbi udvari lovag⁹⁵ –, Péter fia Nagy Pál királyi kulcsármester és a pohárnokok ispánja, aki Paksi Leusták familiárisaként kezdve pályáját később somogyi alispán és kőrösi ispán is lett,⁹⁶ valamint rendelkezett udvari kapcsolatokkal az a Csuda fia László és Csuda is, akik Szerémi Tamás ajtónálló unokatestvérei voltak.⁹⁷ Külön kategóriát képez Magyar Pál gimesi várnagy nejének, Gersei Margitnak az ügye, hiszen ez a magyar történelem első dokumentált fiúsítása.⁹⁸ Az érintett birtokok Győr, Vas és Sopron megye határán feküdtek, így nem csoda, hogy a budai káptalan kiküldöttje egyetlen királyi ember társaságában szállt ki a helyszínre és egy nap alatt végrehajtották a birtokba vezetésekét.⁹⁹

Végeredményben a budai káptalan 1374 előtti távoli eljárásai között mindössze öt olyan maradt, amely jelen ismereteink szerint egyik fenti kategóriába sem sorolható be. Mind az öt ügyre – két birtokosztály és egy-egy tudományvétel, határjárás illetve birtokba vezetés – még 1351 előtt került sor.¹⁰⁰ Ez az időszak a fent említett törvényi szabályozás és az 1353. évi pecsétrevízió¹⁰¹ tükrében különösen fontosnak tűnik, hiszen innentől kezdve a távoli eljárások – melyek között a 14. század közepén éppen a szabályozásra került peres eljárások voltak többségben – gyakorlatilag szembementek a törvény betűjével, I. Lajos király pedig, úgy tűnik, nem akart kivételt tenni. Mindez egybevág az ismertetett adatokkal, hiszen 1353 után a távoli ügyek száma alaposan megcsappant (1. ábra): szinte kizárólag egyházi oklevélnyerő ügyében jártak el a tágabb magterületen kívül a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei. Jellemző az is, hogy bár a nápolyi hadjáratokban részt vevők jutalmazása már Itáliában kezdetét vette, és a kancellária még évekkel később is állított ki ilyen tettekért kiváltságleveleket, a budai káptalan fennmaradt jelentései között

⁹⁰ 1320. június 24. AOkl. V. 814. sz. Borsod megye; 1330. június 25. AOkl. XIV. 362. sz. Abaúj megye; 1347. AOkl. XXXI. 1188. sz., 1347. június 2. AOkl. XXXI. 500. sz., 1348. március 17. AOkl. XXXII. 113. sz. Ung megye. Az érintett Druget familiárisokra részletesen lásd Zsoldos: *A Druget-tartomány*, 242–243., 245., Engel: *Archontológia*, I. 219., Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Bp., 2001. [CD-ROM] Koppán nem 1. Bábolnai ág.

⁹¹ 1339. június 27. AOkl. XXIII. 448. sz. Tisztségeire lásd Engel: *Archontológia*, I. 166.

⁹² 1348. május 26. Zichy II. 341–342. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, I. 163., 244.

⁹³ 1332. május 6. MNL OL DL 87 025. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, I. 474.

⁹⁴ 1341. június 5. AOkl. XXV. 7. sz.

⁹⁵ Engel: *Archontológia*, I. 295., 485.

⁹⁶ 1352. június 2. AOkl. XXXVI. 409. sz. Tisztségeire lásd Engel: *Archontológia*, I. 176., 253., 477.

⁹⁷ 1326. január 11. AOkl. X. 12. sz. A rokonságra lásd Engel: *Középkori magyar genealógia*, Kartal nem 1. elágazás.

⁹⁸ Pór Antal: Nemes Magyar Pálné asszony (1310–1372). *Katholikus Szemle* 3 (1889) 465–486.

⁹⁹ 1332. december 5. MNL OL DF 273 935.

¹⁰⁰ 1327. július 1. AOkl. XI. 344. sz., 1327. július 21. AOkl. XI. 381. sz., 1347. augusztus 1. – szeptember 26. AOkl. XXXI. 753. sz., 1349. november 8. AOkl. XXXIII. 844. sz., 1351. december 2. AOkl. XXXV. 746. sz.

¹⁰¹ Erről legutóbb lásd Csukovits: *Az Anjouk*, II. 57–58.

nem találunk ezekkel kapcsolatos eljárásokat, holott ebben az időszakban Anjou-kori mércével mérve több (távoli) váruradalom kapott új birtokost.¹⁰²

A továbbiakban még arra a kérdésre is választ kell találnunk, mennyire volt a budai káptalan 14. század közepi kiemelt szerepe egyedülálló. A királyi udvarhoz kötődő sok személy miatt felmerülhet, hogy a Szent Péter tiszteletére szentelt társaskáptalan is egyfajta kényelmi szolgáltatást nyújtott: a budaiak azért járhattak el viszonylag gyakrabban távol a megszokott területüktől, mert az udvari hiteleshely, a királyi kápolna ilyen tevékenységet nem végzett, így tulajdonképpen jól kiegészítette egymást a két közhitelű intézmény.¹⁰³ Mielőtt azonban különleges jogosultságokat tulajdonítanánk a budai káptalannak, meg kell vizsgálni a másik két, királyi udvarhoz közel működő hiteleshely, vagyis az esztergomi és a váci székeskáptalanok okleveles anyagát is, hiszen pusztán földrajzi fekvésükből adódóan ezek is kiszolgálhatták az udvarban tartózkodók igényeit. A kérdést taglaló szakirodalom hiányában a mondott intézmények 1320 és 1374 közötti jelentéseit magam igyekeztem megvizsgálni.

A váci káptalan eljárásai kutatásaim szerint a korszakban legnagyobb részét Nógrád megyére szorítkoztak, de a környékbeli – Pilis, Esztergom, Hont, Heves, Pest és Külső-Szolnok – megyékben is előfordultak a hiteleshely kiküldöttei. Mindössze hét olyan esetet találtam, amikor ezt a tágabb magterületet elhagyták: ezek közül három alkalommal egyházi birtokos – a bozói¹⁰⁴ és a szepesi prépost,¹⁰⁵ valamint éves parancslevélre az egri káptalan¹⁰⁶ – peres ügyében jártak el, a négy világi ügy közül pedig csak kettő volt birtokba vezetés;¹⁰⁷ egy határjárásnál¹⁰⁸ és nádori döntésre egy birtokosztálynál működtek még közre.¹⁰⁹ A felsorolt példák között mindössze egyszer fordult elő, hogy az eljárás több megyét érintett, az így bejárt terület – hét megye – pedig az észak-keleti országrészre korlátozódott.

Az esztergomi káptalan jóval bőségesebb okleveles anyagának áttekintése nyomán az derült ki, hogy a nagy tekintélyű testület a fehérvári vagy a budai káptalanhoz hasonlóan szintén igen kiterjedt területen örvendett közhitelességnek. A legtöbb eljárás Esztergom, Hont és Bars megyékhez kapcsolódik, de az ezekkel szomszédos Pilis, Fejér, Komárom, Nyitra, Gömör, Nógrád és Heves megyékben is sűrűn megfordultak a hiteleshelyi kiküldöttek. A kivételes esetek száma és földrajzi kiterjedése jóval nagyobb a váci példánál: az érseki székhelyen működő székeskáptalan tanúbizonyságai szerint 22 alkalommal hagyták el a tágabb magterületet. Az egyházi birtokosok fölénye itt is szembeűnő, hiszen kilenc alkalommal jártak el érdeükben: az oklevélnyerők között ott találjuk a veszprémi¹¹⁰

¹⁰² Csukovits: *Az Anjouk*, II. 50.

¹⁰³ Ribí: *A kápolnaispánság*; Kumorovitz: *A budai várkápolna*, 126.

¹⁰⁴ 1357. július 27. MNL OL DL 41 317. Zólyom megye.

¹⁰⁵ 1357. augusztus 13. MNL OL DL 74 825. Gömör megye.

¹⁰⁶ 1371. április 28. MNL OL DF 210 445. Borsod megye.

¹⁰⁷ 1324. június 2. AOkt. VIII. 296. sz. Zólyom megye; 1345. március 2. AOkt. XXXIX. 136. sz. Sáros megye.

¹⁰⁸ 1361. május 31. MNL OL DL 41 988. Gömör megye.

¹⁰⁹ 1345. január 4. AOkt. XXIX. 6. sz. Szabolcs, Szatmár és Zemplén megye.

¹¹⁰ 1342. augusztus 1. AOkt. XXXVI. 412. sz. Tolna megye.

és a nyitrai püspököt,¹¹¹ a zágrábi káptalant,¹¹² a szepesi,¹¹³ a hántai¹¹⁴ és a pápoci prépostot,¹¹⁵ a sági konventet,¹¹⁶ valamint a nyulak-szigeti apácákat.¹¹⁷ A fennmaradó 13 esetből kétszer a király volt a kedvezményezett,¹¹⁸ így a világi birtokosok ügyében végrehajtott jelentések száma összesen 11.¹¹⁹ Az eljárások típusát tekintve 14 peres eljárást találtam nyolc birtokba vezetéssel szemben, a bejárt területet illetően pedig feltűnő, hogy az egyetlen zágrábi ügyet leszámítva az esztergomi káptalan távoli eljárásai Észak- és Nyugat-Magyarországra korlátozódtak. Több megyét érintő eljárásra csak olyan példát találtam, amelyben az egyik megye a tágabb magterülethez tartozott. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az ügyek csaknem fele 1358 utáni, holott az esztergomi káptalan kiadványainak száma az 1360-as és 1370-es években a korábbi időszakhoz képest látványos csökkenésnek indult. További vizsgálat tárgyát képezheti, mi állt ennek a folyamatnak a hátterében, az ugyanis már korábban is felmerült a szakirodalomban, hogy a 14. század vége felé lehetett olyan szándék az udvarban, amely az esztergomi káptalant kívánta országos hatáskörhöz juttatni.¹²⁰

Ettől függetlenül a szomszédos közhitelű intézmények *relatióinak* áttekintése arra utal, hogy legalábbis az 1350-es évekig az udvarban tartózkodók távoli eljárásaikat a központi fekvésű hiteleshelyek közül leginkább a budai káptalannal hajtották végre. Felmerülhet, hogy ez pusztán a forrásadottságok miatt tűnik így,¹²¹ hiszen a rendkívül gazdag Zichy levéltár aránytalanul sok oklevelet őrzött meg az említett Töttös és Vesszős ügyeiről, ám egyfelől őket az esztergomi és a fehérvári káptalan ügyfélkörében is ott találjuk,¹²² másfelől pedig a távoli eljárások aránya még ezek nélkül is közel triplája a fehérvári káptalan hasonló ügyeinek.

¹¹¹ 1338. április 5. AOKlt. XXII. 166. sz., 1346. december 6. AOKlt. XXX. 894. sz. Trencsén megye.

¹¹² 1346. április 5. AOKlt. XXX. 264. sz. Zágráb megye.

¹¹³ 1339. április 23. – május 8. AOKlt. XXIII. 199. sz. Szepes megye.

¹¹⁴ 1358. július 18. MNL OL DL 98 349. Veszprém megye.

¹¹⁵ 1365. február 26. MNL OL DF 278 130. Vas megye.

¹¹⁶ 1342. április 26. AOKlt. XXVI. 160. sz. Szolnok megye.

¹¹⁷ 1332. december 23. MNL OL DL 2760. Pozsony megye.

¹¹⁸ 1360. április 1. e. MNL OL DL 5159., 1363. február 9. u. AOKlt. XLVII. 63. sz. Pozsony megye, Nagyszombat város ügyei.

¹¹⁹ 1338. január 14. AOKlt. XXII. 14. sz. Győr megye; 1341. június 4. AOKlt. XXV. 370. sz. Zala megye; 1341. augusztus 13. AOKlt. XXV. 568. sz. Liptó megye; 1349. március 15. AOKlt. XXXIII. 170. sz. Trencsén megye; 1350. július 12. AOKlt. XXXIV. 524. sz. Liptó megye; 1358. május 11. MNL OL DL 41 341. Zólyom és Nógrád megye; 1359. május 21. MNL OL DL 4851. Somogy megye; 1361. július 12. MNL OL DF 238 796. Pozsony megye; 1364. szeptember 23. AOKlt. XLVII. 738. sz. Veszprém megye; 1365. október 16. MNL OL DL 89 754. Borsod megye; 1369. április 27. MNL OL DF 238 859. Sopron megye.

¹²⁰ C. Tóth Norbert: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. Adalékok a kor kormányzat-történetéhez. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Szerk. Bilkei Irén – Fedeles Tamás. (Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4) 61.

¹²¹ Hasonló jelenséget figyelt meg Fedeles Tamás a pécsi káptalan vizsgálatokor: a Bodrog megyét érintő hiteleshelyi oklevelek 80%-a a Bátmonostori Töttös családhoz köthető. Fedeles: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete, 13.

¹²² Esztergomi példa: 1348. november 1. AOKlt. XXXIII. 170. sz. Székesfehérvári példa: 1344. január 13. AOKlt. XXVIII. 16. sz.

A budai káptalan kiemelt szerepének a magyarázatára az egyik lehetőség, ha felteszünk, hogy átfedés volt a káptalani tagok és a kancelláriában, illetve a kormányzatban dolgozók között, akiknek így megvolt a lehetőségük arra, hogy a valamivel nagyobb bevétellel kecsegtető távoli ügyek végrehajtását a saját egyházi intézményük számára szerezzék meg. Erre az eshetőségre a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének megszűnését vizsgálva Kumorovitz Lajos Bernát is utalt, hiszen az utolsó olyan kápolnaispán, aki egyben a titkoskancellári címet is használta, János budai prépost volt, 1374 második felében.¹²³ Bónis György alapvető munkája ugyanakkor nem tud budai kanonokokról az Anjou-kori királyi udvarban,¹²⁴ egyedüli kivételként az a kánonjogi tanulmányokat is folytató Paksi Olivér fia István esztergomi őrkánonok és királyi káplán jöhet szóba, aki 1357-ben a budai prépostságot is kérvényezte.¹²⁵ A további segédleteket áttekintve felmerülhet még az 1324–1325 között, udvari alkancellárként tevékenykedő Bátor András budai prépost neve is, ám ebben a korai esetben sem a forrásbázis, sem a hivatali idő rövidsége nem tesz lehetővé messzemenő következtetéseket.¹²⁶ Összességében tehát úgy tűnik, hogy az a középkor végi gyakorlat, miszerint a budai kanonokok tekintélyes része olyan udvari hivatalnok volt, aki javadalmához mintegy fizetésképpen jutott, még nem terjedt el az Anjou-korban,¹²⁷ sőt éppen ekkortájt vette kezdetét a klerikusok helyett egy világiakból álló udvari „értelmiség” kialakítása.¹²⁸ Hasonlóképpen árnyalja a fentieket, hogy Szász János hiába volt 1411 és 1426 között alkancellár – 1419-től budai prépost is –,¹²⁹ a 15. század első harmadában alig-alig hagyták el a budai káptalan kiküldöttjei a tágabb magterületet.

Inkább valószínű, hogy az óbudai káptalan kiemelt szerepe mögött részben azokat a tényezőket kell keresnünk, amelyek a fehérvári hiteleshelyeket is frekvenciálttá és megbízhatóvá tették.¹³⁰ Egyfelől a 14. században már egyértelműen Buda volt a Magyar Király-

¹²³ Kumorovitz Lajos Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján. In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1942–1943*. Közzéteszi a Magyar Katolikus Írók Munkaközössége. Bp., 1943. 464.

¹²⁴ Vö. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 29–92. passim.

¹²⁵ C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad medii aevi Hungariae inquirendam 9) 45.

¹²⁶ Engel: *Archontológia*, I. 90.

¹²⁷ Kubinyi-Fügedi: A budai káptalan, 21.

¹²⁸ Csukovits: *Az Anjouk*, II. 104.

¹²⁹ Ribí: A budai káptalan archontológiája, 59.

¹³⁰ A fehérvári hiteleshelyek közül a társaskáptalan esetében a szakirodalom már régóta feltételezi, hogy az országos hatáskörhöz jutás, illetve az intézmény széles körű ismertsége összefüggésben lehet azzal a ténnyel, hogy a 14. században a nádori közgyűlésekre az ítélmesterek, írások és az uralkodó által a közgyűlésre kirendelt királyi ember mellett a fehérvári káptalan kiküldöttje kísérette a nagybíró (szemben a megyei közgyűlésekkel, ahol egy környékbeli hiteleshely kiküldöttje működött közre). Erről részletesebben lásd Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 71., Istványi Géza: *A generalis congregatio*. [I. közl.] *Levéltári Közlemények* 17 (1939) 68., valamint néhány 14–15. századi példával kiegészítve Ribí: *Miért működött*, 83., 18. j. Solymosi László arra is felhívta a figyelmet, hogy ez a magyarázat a fehérvári keresztes konvent és a budai káptalan esetében értelemszerűen nem alkalmazható. Lásd Solymosi: *A székesfehérvári káptalan*, 192. Elgondolkodtató mindazonáltal, hogy az 1360-as években több oklevélben is szerepel, miszerint a fehérvári káptalan embere I. Lajos király „írásos parancsára” – bár ilyen parancslevelet a Szűz Mária-prépostság magánlevéltárának pusztulása miatt nem ismerünk – tartott a nádorral. Vö. pl. 1364. május 8. AOklt XLVII. 308. sz., 1366. január 8. AOklt L. 55. sz. Mindez lehetővé tenné, hogy esetlegesen másik káptalan vagy konvent is kaphatott ilyen utasításokat, de maguk-

ság fővárosa és gazdasági központja, sokan látogattak ide az ország különböző részeiből,¹³¹ akik nyilvánvalóan ügyes-bajos jogügyleteiket is előszeretettel intézték el a főváros egyik közhitelű intézménye előtt; az 1353. évi pecsétrevíziót követően a budai káptalan maradt az egyedüli ilyen hiteleshely. Másfelől a fehérvári káptalanhoz és a keresztes konventhez hasonlóan a budai káptalan is uralkodói alapítású intézmény volt, amelyek iránt talán nagyobb volt a bizalom az udvar részéről.¹³²

A budai káptalan távoli eljárásai a 14–15. század fordulóján

Pusztán az 1370 és 1437 közötti számadatok áttekintése nyomán úgy tűnik, hogy az 1374. évi kormányzati reformok és János budai prépost kápolnaispáni hivatala¹³³ – amelyeket a korábbi szakirodalom lényeges körülménynek tartott a budai káptalan országos hatáskörhöz jutásában – nem játszottak valóban jelentős szerepet a hiteleshely életében, ám mindez kiegészülve az udvar és a kormányzati szervek fokozatos Budára településével és a határjárással egybekötött birtokba vezetések kikopásával lassú változásokat eredményezett a gyakorlat terén. Ugyan Mályusz Elemér szerint Zsigmond király uralkodásának időszakában másfél évtizeden keresztül Visegrád és Buda együttesen töltötte be a királyi székhely funkcióját – a király mindkét helyen építkezett is –,¹³⁴ az uralkodói itineráriumok alapján Mária királynő nagyon ritkán tartózkodott a Dunakanyarban, II. Károly 39 napos kormányzása alatt végig Budán lakott (csak meghalni vitték Visegrádra), Zsigmond pedig 1387-ig be sem tette a lábát Visegrádra.¹³⁵ Így joggal adhatunk igazat Kumorovitz Lajos Bernátnak abban, hogy 1385 után inkább Budát tekintsük az udvar székhelyének; ez egyúttal azt is jelenti, hogy innentől kezdve a királyi székhelyen működő hiteleshely funkcióját is a budai káptalan tölthette be.¹³⁶ Ezt egy oklevelében implicit a király is kimondta a

ra a parancsokra kutatásaim során mindeddig nem találtam példát sem a budai káptalan, sem más hiteleshely esetében. Kont Miklós nádor egy másik, 1366. évi oklevele elég magától értetődő tényként rögzíti, hogy a nádori közgyűlésre „sub testimonio capituli Albensis ecclesie” került sor. MNL OL DL 87 410. A kérdés ettől függetlenül nem tekinthető lezártnak, hiszen például 1370 nyarán a kelet-magyarországi nádori közgyűléseken több alkalommal is a csanádi káptalan kiküldöttét találjuk a nagybíró környezetében (de nem azzal a formulával megnevezve, ahogy a fehérvári káptalanét szokták említeni): 1370. július 22. u. MNL OL DL 97 852., 1370. augusztus 5. MNL OL DL 52 169., 1370. augusztus 6. MNL OL DL 77 451., 1370. augusztus 8. MNL OL DF 251 754.

¹³¹ Kubinyi András: Buda, Magyarország középkori fővárosa. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29 (2001) 20.

¹³² A bekezdésben foglaltakat vö. Ribi: Miért működött, 88. – Bár tematikailag az adat egyedisége kérdéses, mindenképpen unikális darab az az 1405. nov. 16-án kelt oklevél, amelyben Zsigmond király meghívta Fehérvárra a budai káptalant és prépostját Cillei Borbála királyné dec. 6-án esedékes koronázására (Zichy V. 416–417.).

¹³³ Bővebben lásd Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 464.

¹³⁴ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984. 244.

¹³⁵ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*. Bp., 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1) 12., 35–46., 55–57.

¹³⁶ Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 465.

14. század végén.¹³⁷ Maguknak a kormánysszerveknek a Budára költözése pedig 1407 táján ment végbe.¹³⁸

Az 1375 és 1437 közötti bő hat évtizedes periódusból a budai káptalan 209 *relatio*ja maradt korszakunkra, melyek közül mindössze 20 oklevél kapcsán¹³⁹ beszélhetünk távoli eljárásról (kb. 9,5%). Ráadásul ezek közül 14 dokumentum 1398 előtti, tehát az utolsó negyven évből mindössze 6 esetet tudtam regisztrálni. Ugyanakkor az eljárások típusa terén az országos hatáskörű hiteleshelyekre inkább jellemző arányokat találjuk: 14 birtokba vezetés mellett csak 5 alkalommal szálltak ki perbeli ügyekben. Míg a megelőző húsz évben túlnyomórészt egyházi személyek vagy intézmények ügyében jártak el távoli célpontoknál, addig ebben a periódusban mindössze négy ilyen jelentés maradt fenn, melyek közül a Miklós garamszentbenedeki apát 1420. évi, Csongrád megyei ügyében végzett vizsgálat az egyetlen éves parancslevélre végrehajtott távoli eljárás is egyben.¹⁴⁰ A több megyét érintő ügyek száma továbbra is kevés maradt: négy ilyen esetet ismerünk és mindet 1397 után. Ezek mindegyikében külön e célra kiküldött kúriai embert kísért a budai káptalan *testimonioma*.¹⁴¹ Mindez a fehérvári káptalan korai, több megyét érintő eljárásainál is előfordult.¹⁴² Kiemelendő még, hogy a hiteleshelyi kiküldött szerepét négy esetben is oszlopos kanonokok, méltóságviselők töltötték be – kétszer a *custos*,¹⁴³ egyszer pedig a *lector*¹⁴⁴ és a *cantor*¹⁴⁵ szállt ki –, ami a fehérvári keresztes konventnél volt az első országos hatáskörben végrehajtott eljárások egyik fontos jellemzője.¹⁴⁶

Természetesen közelebről megvizsgálva a fenti okleveles anyagot, a hat évtizedes perióduson belül is akadnak fontos különbségek. Az óbudai apácák számára 1370–1372 körül végrehajtott somogyi birtokba vezetést követően az évtized végéről és az 1380-as évek elejéről – tehát az udvar Budára költözése előtti évekből – öt adat ismeretes. Ezek

¹³⁷ „... eo quod capitulum vestrum memoratum propinquior locus testimonialis pre aliis locis capitularibus et conventualibus ad nostre specialis residentie regalis habitationis locum fore dinoscitur situatum...” 1397. június 24. MNL OL DL 8234. Az oklevelet idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 51.

¹³⁸ Kumorovitz: A budai várkápolna, 123.

¹³⁹ Valójában a 20 oklevél 19 esetet foglal magában, mert egy alkalommal a zárt oklevél és a privilégium formában kiállított dokumentum is fennmaradt ugyanarról az iktatásról. Lásd 1392. december 6. Perényi 166–167. sz.

¹⁴⁰ 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840., 1396. június 13. *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIII. (1387–1426.) Összeáll. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52 és 55) (= ZsO) I. 4443. sz., 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607., 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁴¹ 1397. augusztus 4. *Budapest történetének okleveles emlékei*. I–III. Szerk. Kumorovitz Lajos Bernát. Bp., 1987–1988. (= BTOE) III/1. 245. sz., 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607., 1408. május 8. MNL OL DL 9395., 1426. április 16. ZsO XIII. 441. sz.

¹⁴² Ribí: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 323.

¹⁴³ 1397. augusztus 4. BTOE III/1. 245. sz., 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁴⁴ 1396–1398. MNL OL DL 62 672. Az oklevél datálását archontológiai adatok tették lehetővé. Lásd Ribí: A budai káptalan archontológiája, 70. 121. j.

¹⁴⁵ 1426. április 16. ZsO XIII. 441. sz.

¹⁴⁶ Ribí: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 329. Ugyanakkora fehérvári káptalannál nem érvényesült ez a tendencia.

közül kettő, egy iktatás¹⁴⁷ és egy tudományvétel¹⁴⁸ a budai káptalan birtokai miatt kivételes helyzetben lévő Somogy megyéhez kapcsolódik (a helybéli Ugali család ügyei)¹⁴⁹, a másik három eljárás között pedig két határjárást (Pozsony és Bihar megye)¹⁵⁰ és egy birtokba vezetést találunk (Ung megye).¹⁵¹ Utóbbi a korábban már említett Druget rokonágba sorolható Homonnai család nevéhez fűződött.¹⁵²

A fordulatot így egyértelműen az udvar költözése és a Zsigmond királlyá koronázása körüli időszakra helyezhetjük. 1387–1388 folyamán két ügyben is szerepet kapott a Pásztoi család: Kakas László számára – aki királynéi udvari lovag, pataki és árvai várnagy volt ekkor – a Veszprém megyei Nagysárkány birtokot iktatta a budai káptalan, majd rokonával, Domonkos fia János udvari lovaggal, szintén árvai várnaggal – aki később nógrádi ispán és országbíró is lett – a Nyitra megyei Keselőkő várát és uradalmát kapták meg Zsigmond királytól.¹⁵³ A fehérvári példákából kiderült, hogy várak és tartozékaik iktatása igen gyakran képezte feladatát az országos hatáskörű hiteleshelyeknek,¹⁵⁴ márpedig a budai káptalan ekkor iktatott ilyet először a tágabb magterületén kívül.¹⁵⁵ A következő évtizedben a hiteleshelyi kiküldöttek Borsod,¹⁵⁶ Szatmár,¹⁵⁷ Tolna,¹⁵⁸ Verőce¹⁵⁹ és Veszprém megyében¹⁶⁰ is megfordultak.

Igen fontos információkat tartalmaz az az 1397. évi oklevél, amely Simontornya várának, illetve Tolna, Fejér és Veszprém megyei tartozékainak iktatásáról szól Kanizsai János esztergomi érsek, valamint testvérei, Miklós tárnokmester és János királyi ajtónálómester részére. Azon a már ismertetett adaton túl, hogy a parancslevélben Zsigmond a királyi székhelyhez legközelebbi hiteleshelynek nevezte a budai káptalant, azt is tudatta az intézménnyel, hogy figyelmen kívül hagyhatják azt a rendelkezést, amelynek értelmében az iktatásokat mindig az illető megyében működő hiteleshelynek kell elvégezni.¹⁶¹

¹⁴⁷ 1376. június 25. MNL OL DL 100 152.

¹⁴⁸ 1378. május 10. MNL OL DL 106 928. Ebben az esetben a fehérvári káptalan párhuzamos jelentése is fennmaradt. Vö. 1378. május 7. MNL OL DL 103 347.

¹⁴⁹ Engel: *Archontológia*, II. 249.

¹⁵⁰ 1379. MNL OL DF 250 275., 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840.

¹⁵¹ 1381. május 29. MNL OL DL 53 592.

¹⁵² Engel: *Archontológia*, II. 66.

¹⁵³ 1387. december 4. ZsO I. 327. sz., 1388. február 10. ZsO I. 430. sz. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, II. 120., 187.

¹⁵⁴ Vö. a fehérvári káptalan országos hatáskörének hanyatlásáról írottakkal. Ribi: *Miért működött*, 92.

¹⁵⁵ Nem sokkal korábban egyébként Lackfi István nádor számára iktatták a tágabb magterület határán fekvő Komárom várát is. 1387. május 14. ZsO I. 66. sz. Hasonló, szimbolikus jelentőségűnek tekinthető iktatásra a fehérvári keresztes konvent esetében is találunk példát, amikor 1463-ban bevezették Némétújvár birtokába Újlaki Miklóst. 1363. március 19–20. *A Balassa család levéltára 1193–1526*. Szerk. Fekete Nagy Antal – Borsa Iván. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18) 631–632. sz.

¹⁵⁶ 1396. június 13. ZsO I. 4443. sz.

¹⁵⁷ 1388. április. 4. Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. I–V. Bp., 1882–1897. I. 428–429.

¹⁵⁸ 1392. december 6. Perényi 166–167. sz.

¹⁵⁹ 1396–1398. MNL OL DL 62 672.

¹⁶⁰ 1397. április 25. BTOE III/1. 235. sz.

¹⁶¹ „... non obstante statuto nostro cum nostris regnicolis in hiis stabilito, ut statuciones iurium possessionariorum quorumlibet non per testimonium alicuius capituli vel conventus alterius, preterquam per idem, quod illo comitatu, in quo dicta iura possessionaria fore perhibentur, fieri valeant atque celebrari, cui

Az eljárás kiemelt voltát jellemzi, hogy az uralkodó egy tekintélyesebb kanonok kiküldetését kérte a káptalantól; végül Mihály *custos* szállt ki.¹⁶² C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet arra, hogy a már idézett, 1351. évi 22. törvénycikk csak a vizsgálatok és idézések területi hatáskörét szabályozta, az iktatásokról és a határjárásokról nem született – vagy legalábbis nem maradt fenn – törvény az Anjou-korban. A szokásjogot tükröző oklevelek ugyanakkor azt bizonyítják, hogy a kortársak foglalkoztak a kérdéssel, hiszen a szerző 1397 és 1418 között nyolc olyan oklevelet talált – ebből még egy parancslevélnek volt a budai káptalan a címzettje¹⁶³ –, amelyek értelmében egyik vagy másik hiteleshely a törvény figyelmen kívül hagyásával kapott felhatalmazást egy-egy távoli iktatás esetében.¹⁶⁴ Magának az oklevelekben emlegetett rendeletnek a megszületését 1397 tavaszára datálta a kutató.¹⁶⁵

A törvény szövegétől való eltérésre felszólító parancsok címzettjeinek széles köre – és az esztergomi káptalan korábban felmerült országos hatáskörhöz juttatásának lehetősége¹⁶⁶ – arra utal, hogy a 14. század végén és a 15. század első két évtizedében a kivételes ügyekben való eljárás gyakorlata és az ezeket végrehajtó hiteleshelyek köre még nem rögzült. Ugyan a fehérvári káptalan esetében az országos hatáskör kezdetét egy C. Tóth Norbert által szintén említett, 1410. évi eljárásban lehet megjelölni,¹⁶⁷ valójában a koronázóvárosban működő társaskáptalan esetében is csak az 1420-as évek közepén sokszorozódtak meg a távoli eljárások. Az 1410. és két 1412. évi adaton kívül 1424-től beszélhetünk folyamatos működésről: 1437-ig ebből a szűk másfél évtizedből 16 adatot ismerünk.¹⁶⁸ A budai káptalan esetében ezzel párhuzamosan azt találjuk, hogy 1397 után és 1438 előtt mindössze hat alkalommal hagyták el a hiteleshelyi kiküldöttek a tágabb magterületet, olyannyira, hogy 1397 és 1407, 1409 és 1419, illetve 1426 és 1438 között évtizedes periódusok maradtak ki.

quidem statuto ratione previa derogare in hac parte censuimus...” 1397. június 24. MNL OL DL 8234. Pontatlanul idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 51.

¹⁶² 1397. augusztus 4. BTOE III/1. 245. sz.

¹⁶³ „... in quarum dominium licet iidem se ex nostro decreto superinde stabilito per hominem nostrum regium sub testimonio propinquieris capituli legitime induci facere debuerint, tamen non obstante huiusmodi nostro decreto eos ad dominia dictarum portionum earum per hominem nostrum regium sub vestro testimonio gratiose duximus inducendos...” 1408. március 12. MNL OL DL 9395. Idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 52–53. A teljességre törekvő forrásfeltárás a budai káptalan esetében még egy ilyen speciális parancslevelet felszínre hozott, amelyet 1407-ben, a váradi káptalan érdekében állított ki az uralkodó: „... volumusque capitulum et canonicos prenotatos consuetudine regni nostri in eo, quo ad partem dictae possessiones cum consueto et propinquieri suo capitulo vel conventu statui non possent, in hac parte derogari non valentes per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci...” 1407. július 21. MNL OL DF 278 607.

¹⁶⁴ 1397., esztergomi káptalan: Fejér megye, budai káptalan, Tolna, Fejér, Veszprém megye; 1402., szekszárdi konvent: különböző megyék; 1403., csanádi káptalan: Bihar, Szatmár megye; 1408., budai káptalan: Békés, Heves megye; 1410., szepesi káptalan: Abauj, Szabolcs, Zemplén megye, fehérvári káptalan, Moson, Pozsony megye; 1418., egri káptalan: Szatmár megye.

¹⁶⁵ C. Tóth: Zsigmond királynak, 49–57.

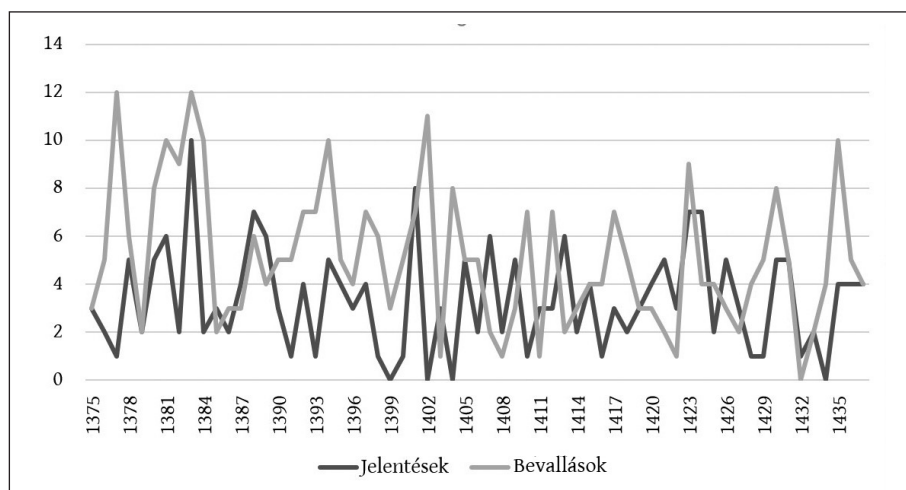
¹⁶⁶ Uo. 61.

¹⁶⁷ 1410. szeptember 21. *Sopron vármegye története. Oklevéltár.* I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. (= Sopron vm.) I. 633–635.

¹⁶⁸ Ribí: Miért működött, 91.

A jelenség háttérében – az elveszett Zsigmond-féle rendelet hatásán és a 15. század elejének nagypolitikai eseményein túl – több tényező együttese húzódhat meg. Egyfelől az már régen felmerült a szakirodalomban, hogy a királyi kápolna udvari hiteleshelyi tevékenységének 1374 utáni megszüntetése nyomán – János budai prépost hathatós közreműködésével – annak hiteleshelyi feladatait részben a budai káptalan vette át.¹⁶⁹ Magam ehhez a közelmúltban hozzátettem, hogy ha ez így volt, az elsősorban – szemben Kumorovitz elképzelésével¹⁷⁰ – a *fassiók* felvétele terén szaporította a közhitelű munkát, hiszen a fennmaradt kápolnaispáni oklevelek több mint 90%-a ebbe a hiteleshelyi oklevéltípusba sorolható.¹⁷¹ Ennek megfelelően a budai káptalan 1375 és 1437 közötti kiadványai között valóban szokatlanul magas a bevallások aránya: a teljességre törekvő forrásfeltárás során 319 *fassiót* és 209 *relatiót* találtam. Ezzel szemben a szomszédos fehérvári káptalan esetében ugyanebben a periódusban 241–170 az arány, de a jelentések javára.

A 2. ábrán látható, hogy a bevallások fölénye az egész korszakot egységesen jellemezte, bár a 15. században már nem volt annyira kiugró.

2. ábra. A budai káptalan kiadványai (1375–1437)

Ugyanakkor a 24 tagú testület¹⁷² energiáit ebben az időszakban egyéb elfoglaltságok is lekötötték. Mályusz Elemér kutatásai szerint Zsigmond király az 1395. évi, óbudai egyetemalapítást a helyi káptalannal szoros együttműködésben képzelte el, sőt a tanári fizetéseket is kanonoki javadalmak révén kívánta finanszírozni.¹⁷³ Az egyetem kancellárja ennek megfelelően 1395-ben, és a másodszeri alapítás, 1410 után is a budai prépost

¹⁶⁹ Gárdonyi Albert: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. *Századok* 48 (1914) 193–194.

¹⁷⁰ Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 464.

¹⁷¹ Ribi: A kápolnaispánság.

¹⁷² Ribi: A budai káptalan archontológiája, 53. A fehérvári káptalan 34 tagú volt a 15. század első harmadában. Lásd Ribi András: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). *Turul* 91 (2018) 133.

¹⁷³ Mályusz: *Zsigmond király*, 223.

volt, sőt az oktatói gárdában ott találjuk azt a Wrode vagy Wrede Jánost, aki 1402 és 1415 között az olvasókanonoki tisztséget töltötte be a káptalanban.¹⁷⁴ Elképzelhető, hogy az őt követő Kőszegi Bálint *lector* – aki több alkalommal bíraskodott tizedügyekben¹⁷⁵ – szintén folytatott oktatói tevékenységet; Mályusz egyenesen Lampert prépost tanítványát sejtette benne.¹⁷⁶ Az óbudai egyetem történetét legutóbb Font Márta tekintette át, aki az ismert tanárokról is – főképp Ulrich Richental konstanzi zsinatról szóló krónikája alapján – közölt adatokat.¹⁷⁷ Bár rendelkezésünkre áll a korszakból a budai káptalan archontológiája, a prépostot és az olvasókanonokot kivéve senkiről nem állíthatjuk bizonyosan, hogy egyértelműen azonosítható az egyetem valamely tanárával. Halvány sejtés legfeljebb a kizárólag 1405-ben említett Henrikkel és az 1417 és 1420 között szereplő Jónás fia Simonnal kapcsolatban merülhet fel, ám a Henrik nevet viselő professzorról tudjuk, hogy prépost és teológiai doktor volt a konstanzi zsinat idején, Symon de Clostein pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. A magyarországi okleveles anyag az említett Henrik és Simon kanonokok esetében ezeket a tanulmányokat nem támasztja alá.¹⁷⁸ Az ugyanakkor feltűnő, hogy az 1410-es évekből jóval kevesebb kanonoki stallum tulajdonosát ismerjük, mint a megelőző vagy az azt követő évtizedből, így elfogadható, hogy ezek a „rejtőzködő” személyek valóban az egyetem berkein belül tevékenykedhettek.¹⁷⁹

Harmadrészt pedig arról sem feledkezhetünk el, hogy Zsigmond király gyakorta tartózkodott hosszú éveken keresztül az országhatárokon kívül: 1412 és 1419, illetve 1430 és 1434 között bizonyosan nem tette be a lábát a Magyar Királyság területére,¹⁸⁰ és amikor uralkodása vége felé itthon volt, akkor sem adományozott nagy számban váruradalmakat.¹⁸¹ Talán nem véletlen, hogy ebben az időszakban – 1433 kivételével, amikor Hédervári Lőrinc és Maróti János érdekében iktattak – a fehérvári káptalan sem kapott távoli eljárásra felszólító uralkodói parancsokat.¹⁸²

Maguknak a 15. század eleji eljárásoknak az áttekintése szintén fontos tanulsággal szolgál. Egyfelől míg a fehérvári káptalan 1410 utáni távoli eljárásai között az oklevél-nyerők többsége bárói famíliából származott,¹⁸³ addig a budai káptalan esetében jóval

¹⁷⁴ Ribi: A budai káptalan archontológiája, 58., 60–61. 1388–1395 között Órévi Lukács, 1411–1419 között pedig Gelderni Sluter Lampert volt a budai prépost.

¹⁷⁵ C. Tóth: *Az esztergomi székeskáptalan*, II. 22–23.

¹⁷⁶ Mályusz: *Zsigmond király*, 224.

¹⁷⁷ Font Márta: A siker reménye és a kudarc okai. Egyetemesalapítások a középkori Magyarországon. *Per Aspera ad Astra* 4 (2017) 87.

¹⁷⁸ Ribi: A budai káptalan archontológiája, 74., 87.

¹⁷⁹ Uo. 53.

¹⁸⁰ Mályusz: *Zsigmond király*, 74.

¹⁸¹ Pálosfalvi Tamás: Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. *Századok* 154 (2020) 163.

¹⁸² Ribi: Miért működött, 91.

¹⁸³ Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei, 1410. szeptember 21. Sopron vm. I. 633–635.; Garai Miklós nádor, 1425. május 17. ZsO XII. 527. sz.; Lévai Cseh Péter macsói bán, 1428. december 13. MNL OL DL 71 946.; Maróti János macsói bán, 1429. szeptember 19. MNL OL DL 12 086., 1433. június 19. Zichy VIII. 355.; Hédervári Lőrinc lovászmester, 1433. november 3. MNL OL DL 88 076., 1433. november 10. Héderváry I. 177–178.; Asszonyfalvi Ostfi család, 1437. január 4. MNL OL DL 86 345., 1437. február 25. MNL OL DL 86 346., 1437. augusztus 12. MNL OL DL 44 159.; Derecskei család, 1424. június 29. ZsO XI. 772. sz., 1436. szeptember 29. MNL OL DL 12 913.

kevesbé exkluzív a kedvezményezettek köre. Az 1408-ban említett Kóvári Pál nádori ítélőmester volt,¹⁸⁴ Betleni János fia Imre és Gergely esetében pedig utóbbi – apjához hasonlóan – később udvari lovag és Hunyadi János familiárisa lett.¹⁸⁵ A legmagasabb pozícióig eljutó személynek az a Szeri Gábor tünik, aki 1411 és 1421 között Lazarevics István familiárisaként Torontál megyei ispán volt; a budai káptalan 1426. évi oklevelében a lányai voltak a kedvezményezettek.¹⁸⁶ A fentiekén túl két esetben egyházi intézmény – a váradi káptalan,¹⁸⁷ illetve a garamszentbenedeki konvent¹⁸⁸ – volt az oklevélnyerő.

Másfelől viszont 1407–1408 során a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei két alkalommal is több megyét érintő ügyben jártak el: Kóvári Pál nádori ítélőmester és a Bői család birtokba vezetése Békés és Heves megyét, a váradi káptalan érdekében végrehajtott iktatás pedig Szolnok, Bihar, Abaúj, Borsod és Szatmár megyét is érintette. Az uralkodói parancslevél mindkét esetben utalt is az eljárás kivételes voltára.¹⁸⁹ Szűk két évtizeddel később, Szeri Gábor lányainak ügyében öt megyében feküdtek az iktatandó birtokok: Csongrád, Csanád, Arad, Keve és Krassó. Ezek az eljárások nagyszámú és elszórt birtokot érintettek: mindez fontos jellemzője volt az országos hatáskörben végrehajtott eljárásoknak.¹⁹⁰

Kitekintés: a budai káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi működése (1438–1460)

A budai káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenysége az 1437 utáni időszakban teljesedett ki. Mindazok a tanulmány elején rögzített jelenségek – a birtokba vezetések jelentős fölénye, a több megyét érintő ügyek (különleges parancslevelek nélkül) és az országos politika élvonalába tartozó oklevélnyerők –, amelyek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a már korábban megvizsgált fehérvári káptalannal és a szintén ott működő keresztes konventtel, elsősorban ebben a periódusban jellemzőek. Úgy tűnik, hogy – bár a későbbiek tükrében országos hatáskörben végrehajtottként definiálható eljárásokra korábbi példák is akadnak – erre a tevékenységre a Zsigmond király halálát követő két évtizedes, gyakorta „zavaros időkként” jellemzett korszakban nőtt meg a kereslet.¹⁹¹

¹⁸⁴ 1408. május 8. MNL OL DL 9395.

¹⁸⁵ 1419. május 11. MNL OL DL 10 773. Az udvari kapcsolatokra lásd Engel: *Archontológia*, II. 36.

¹⁸⁶ 1426. április 16. ZsO XIII. 411. sz. Szeri Gábor tisztségére lásd Engel: *Archontológia*, I. 210.

¹⁸⁷ 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607.

¹⁸⁸ 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁸⁹ Lásd 163. j.

¹⁹⁰ Vö. Ribi: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 330–336.

¹⁹¹ Ekkor valóban különösen sok birtok cserélt gazdát, többen kaptak nagy adományt. Néhány példa: 1437 és 1438 folyamán a Rozgonyi család számára iktattak Pozsony, Moson és Nyitra megyei birtokokat, köztük a semptei várral (MNL OL DL 13 201–202., MNL OL DL 13 168., MNL OL DL 13 450., MNL OL DL 13 447–448.). 1440-ben Gúti Ország Mihályt és Jánost vezették be Solymos és Lippa birtokába (MNL OL DL 13 597.), öt évvel később pedig Hédervári Lőrinc nádor részére iktattak Tolna, Somogy, Pozsega és Valkó megyékben (Héderváry I. 215–220.). 1446-ban Hrussó várának határait járták be Pelsőci János részére (MNL OL DF 263 378.), 1449-ben pedig újfent a Rozgonyi család kérésére szálltak ki, de ezúttal Tata, Csókakő és Vitány várának ügyében (MNL OL DL 13 830.). Az 1450-es években iktattak még várat Monyorókeréki Ellerbach Bertold (MNL OL DL 14 465.), Bucsányi Osvát (MNL OL DL 102 836.), Perényi János (MNL OL DL 14 909.) és

Lényeges körülmény lehet, hogy bár 1435-ben születtek olyan törvényi szabályozások a hiteleshelyek ügyében, amelyek végre a birtokba vezetéseket is érintették, ám ezek között a területi hatáskör vonatkozásában nem találunk további rendelkezéseket.¹⁹² Természetesen előfordulhat, hogy a budai káptalan személyi állományában történt olyan változás ebben a korszakban, amely egyfajta profilváltást is eredményezett,¹⁹³ ám a hiteleshelyi működés szempontjából általánosságban kulcsfontosságúnak tartott olvasókanonoki méltóságot 1414-től fogva egészen 1452 nyaráig ugyanaz a személy, Kőszegi Bálint töltötte be.¹⁹⁴ A préposti méltóságban 1435-ben volt váltás – 1450-ig bizonyosan Stock Miklós kánonjogi doktor irányította a káptalant¹⁹⁵ –, ám a testület vezetőjének neve Óbudán nem szerepelt a hiteleshelyi oklevelek méltóságsorában, így a közhitelű tevékenységben való részvétele is kérdéses. Ráadásul korábban már láthattuk, hogy Szászi János hiába volt egyszerre királyi alkancellár és budai prépost, 1419 és 1425 közötti méltóságviselése nem volt különösebb hatással a káptalan országos hatáskörére.¹⁹⁶ Véleményem szerint ezek az adatok is abba az irányba mutatnak, hogy elsősorban a belpolitikai környezet és ezzel párhuzamosan a társadalmi igények változásait kell az országos hatáskör kialakulásának szükségessége mögött sejtenuünk.

Összehasonlítva mindezt a fehérvári káptalan adataival, feltűnő, hogy a tendenciák nagyon hasonlóak. A koronázótemplom mellett működő kollegiális egyház is az 1430-as évek végén kezdett nagyobb gyakorisággal országos hatáskörben eljárni,¹⁹⁷ miképpen a 3. ábra is mutatja.

A 3. ábra adatait számszerűsítve kiderül, hogy a budai káptalan 74-szer, a fehérvári káptalan pedig 47 alkalommal járt el országos hatáskörben az 1438 és 1460 – tehát a tanulmányom elején idézett Palicsnai Péter-féle levél megírásának időpontja – közötti időszakban. Ez jelentős különbségnek tűnik, ám a forrásadottságok miatt arányaiban mégis elég egyforma a két közhitelű intézmény távoli kiküldetéseinek az intenzitása: a budai káptalan esetében mindez az ebben a korszakban végrehajtott eljárások 32%-a, a fehérvári káptalan esetében ugyanez az arány 35%. Mindössze nyolc olyan évet tudunk kimutatni, amelyből nem maradt fenn országos hatáskörben kiállított jelentés mindkét hiteleshely részéről.¹⁹⁸ Ekkor már egyik társaskáptalan esetében sem volt szükség különleges uralkodói parancsok megfogalmazására a távoli kiküldetések apropóján.¹⁹⁹

az immár nádorként szereplő Gúti Ország Mihály részére is (MNL OL DL 15 105.). Hunyadi Mátyás uralkodásának hajnalán a felemelkedő Szapolyai családot is a budai káptalan vezette be Tokaj várának birtokába (MNL OL DL 15 374.). A fehérvári példákra lásd Ribi: *Miért működött*, 90., 113. j.

¹⁹² 1435. évi 8–10. tc. DRH I. 266–269.

¹⁹³ Vö. Ribi: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent*, 326.

¹⁹⁴ Uő: *A budai káptalan archontológiája*, 61.

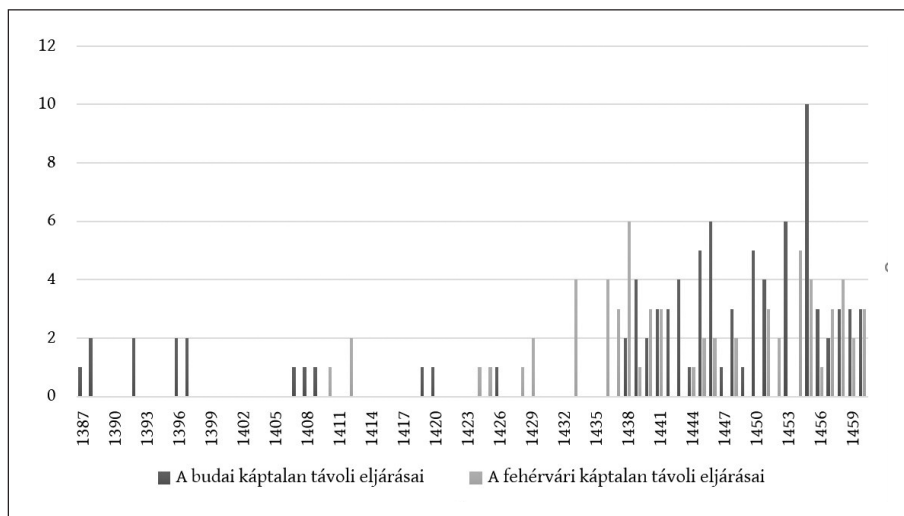
¹⁹⁵ Politikai szerepvállalásáról röviden lásd Buják Gábor: *Stock János és a szepesi egyház kiváltságai*. In: *Mátyás király és az egyház*. Szerk. Fedeles Tamás. Pécs, 2019. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10) 207.

¹⁹⁶ Ribi: *A budai káptalan archontológiája*, 58–59.

¹⁹⁷ Uő: *Miért működött*, 91.

¹⁹⁸ A budai káptalan esetében 1452 és 1454, a fehérvári káptalan esetében 1442, 1443, 1447, 1449, 1450, 1453 évek hiányoznak.

¹⁹⁹ Vö. Ribi: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent*, 315.

3. ábra. A budai és a fehérvári káptalan távoli eljárásai (1387–1460)

A fentiek némiképpen korrigálják egy korábbi tanulmányban megfogalmazott állítást is. A két fehérvári hiteleshely vizsgálatkor azt írtam, hogy az 1450-es évek végétől azért volt szükség a keresztes konventet is országos hatáskörrel felruházni, mert az ügyek növekvő száma miatt egyetlen hiteleshely – tehát a fehérvári káptalan – már nem bírta a munkát.²⁰⁰ Valójában nagyon úgy tűnik, hogy ebben az időszakban két országos hatáskörrel rendelkező intézmény sem bizonyult elegendőnek.

Összefoglalás

A budai káptalan országos hatáskörének kezdeteit illetően a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a jelentős hiátusok és a hiteleshelyi eljárások típusa terén megfigyelt látványos különbségek miatt mennyiben tekinthetünk egységesen azon 14. és 15. századi jelenségekre, amelyek apropóján a káptalan kiküldöttei elhagyták az ország középső területeit lefedő tágabb magterületet. Az vitathatatlan, hogy az 1430-as évek végétől az egyházi intézmény valóban országos hatáskörrel működött, mégpedig abban a formában, ahogy a jelenséget a korábbi kutatások is definiálták. Ugyanakkor már a számadatokból is gyaníthatóvá vált, hogy a korábban feltételezettekkel ellentétben az 1374. évi kormányzati reformok nem jelentettek komoly cezúrát. Az esetszintű vizsgálat azt mutatta ki, hogy a budai káptalan külső hiteleshelyi tevékenysége terén valójában sok kisebb korszakra lehet felosztani az Anjouk hatalomra kerülésétől 1460-ig – az országos hatáskör első konkrét írásos említéséig – tartó periódust.

²⁰⁰ Ribi: Miért működött, 90.

A budai káptalan jelentéseinek száma akkor kezdett megsokasodni, amikor a 14. század harmadik évtizedének elején I. Károly udvara Visegrádra költözött. Az ezt követő időszakban – amely a hiteleshelyi tevékenységet is szabályozó 1351. évi törvényig és a hozzá szorosan kapcsolódó két évvel későbbi pecsétrevízióig tartott –, az uralkodói alapítású társaskáptalan számos alkalommal hagyta el a tágabb magterületet, de mindez igen gyakran peres eljárások miatt éves parancslevélre vagy bírói ítéletre történt. A kedvezményezettek túlnyomó többsége kötődött az uralkodói udvarhoz, így nem meglepő, hogy a távoli kiküldetésekben való részvétel abban az időszakban vált gyakoribbá, amikor I. Lajos király az Óbudához jóval közelebb fekvő Budán tartotta a székhelyét 1347-től.

1353 után ugyanakkor – valószínűleg a fent említett szabályozások hatására – a távoli eljárások számában visszaesés mutatkozott, ráadásul az 1370-es évek elejéig szinte kizárólag egyházi személyek vagy intézmények peres ügyei kapcsán hagyták el a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttjei az ország középső vidékeit. Mindez 1374 után legfeljebb annyiban változott, hogy a kedvezményezettek körében ismét fölénybe kerültek a világi birtokosok, az eljárások típusa terén pedig kiegyenlítődni látszik a birtokba vezetések és a peres eljárások aránya.

Az igazi változást Buda királyi székhellyé válása és Luxemburgi Zsigmond királylá koronázása jelentette, hiszen innentől kezdve a budai káptalan egyértelműen udvari hiteleshelyként is funkcionált, ráadásul a nagyobb értéket magukban foglaló birtokadományok száma is megszorodott ebben az időszakban. Az 1387 és 1397 közötti periódusból kilenc példát ismerünk magterületen kívüli eljárásra, ezek döntő többsége már birtokba vezetés. Utóbbiak keretében távoli várak iktatására is sor került (Keselőkö, Simontornya), ami maga után vonta azt is, hogy az oklevélnyerők körében, az 1350-es évek előtti időszakhoz hasonlóan, ismét felbukkantak a bárói famíliák. A fehérvári hiteleshelyek vizsgálata során szerzett tapasztalatok és az Eckhart Ferenc-féle definíció alapján ezeket az ügyeket tarthatjuk az első országos hatáskörben végrehajtott eljárásoknak. Nem véletlen, hogy a korábbi kutatás az esztergomi káptalan esetében is ezzel az időszakkal kapcsolatban vetette fel az országos hatáskör lehetőségét.

A fejlődést ugyanakkor több tényező együttes hatása a századfordulón megakasztotta. Egyfelől Zsigmond király egyetemalapítási törekvései 1395-ben és aztán az 1410-es években – valamint az óbudai *universitas* szoros kapcsolata a helyi káptalannal – valószínűleg jelentős személyi kapacitást kötöttek le egy olyan hiteleshely életében, amely a fekvése és a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének megszűntetése miatt eleve nagyon nagy keresletnek örvendett a bevallást tevő felek körében is a 14. század utolsó negyedében. Másfelől joggal feltételezhető, hogy egy 1397 tavaszán született rendelkezés a birtokba vezetések terén is szabályozta a hiteleshelyek területi hatókörét; korábban láthattuk, hogy a peres eljárásokról szóló 1351. évi törvény is visszaesést jelentett. Jellemző, hogy már 1397 nyarán, és aztán a következő, tíz-tizenegy évvel később esedékes távoli eljárásoknál is speciális engedélyre volt szüksége a budai káptalannak ahhoz, hogy az adott ügyben végrehajthassa az uralkodói mandátumot. Ilyen engedélyeket 1397 és 1418 között más hiteleshelyek is kaptak, ami arra utal, hogy igazán kiemelt, egész országra kiterjedő hatáskörrel ekkor még egyik közhitelű intézmény sem rendelkezett. Az ugyan-

akkor jelzi a társadalom igényeit, hogy az 1397 és 1437 között ismert eseteknél már találunk több megyét érintő eljárásokat is, bár az oklevélnyerők köre nem nevezhető igazán jelentősnek. Mindezt a fehérvári káptalan adataival összevetve megállapítható, hogy a koronázóváros jóval nagyobb létszámú testülete esetében is csupán az 1420-as évek közepétől nőtt meg a távoli eljárások száma, igaz, ott az oklevélnyerők a kezdetektől fogva az országos politika főszereplői közül kerültek ki.

Végeredményben mindkét társaskáptalan esetében az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység felfuttatására – igazodva a már említett társadalmi igényekhez – az 1430-as évek végén került sor. A rendszer ekkor már különleges uralkodói parancsok nélkül is működőképes volt. Egyelőre nem került elő olyan forrás, amely arra utalna, hogy mindezt központilag szabályozták volna (Palicsnai Péter 1460. évi levelében szokásjogot emleget), így ennek pontos részletei és a következő évtizedek gyakorlata Óbuda esetében további kutatásokat igényel. Szintúgy izgalmas kérdés, hogy a magyar középkor utolsó fél évszázadában, amikor a fehérvári hiteleshelyek közül egyértelműen és igen látványosan a kereszties konvent „vállalta magára” az országos hatáskörben való eljárások végrehajtásának a feladatát, történt-e bármilyen változás a budai káptalan hasonló tevékenységének intenzitásában.